szombat
2002. szeptember
•
A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.
•
Szerkesztőbizottság:
Dési János
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor (főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila
•
A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány
•
A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.
•
Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kereskedelmi Kft és a Sziget Rehabilitációs Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121
•
A kéziratok szerkesztése lezárult: 2002. augusztus 7-én.
Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház, 234-es és 235-ös szoba.
Telefon:
311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

2 Olvasóink írják

3 Kozma György: Mindkét vélemény Istentől való – Kertész Imre és Eörsi István vitája a Die Zeit-ben és az ÉS-ben

MÚLTFELDOLGOZÁS

5 Papp Kornélia: Német–zsidó együttélés a holocaust után

15 Martin Walser: Auschwitz, vég nélkül

ESZTERTÁSKA

17 Toronyi Zsuzsanna: Hol voltak a zsidó nők?

17 Juhász Borbála: A progresszió női műhelye – kollektív életrajz-kísérlet

19 „Mindent utálok, ami extrém" – Interjú Bruck Edith-tel *(Pető Andrea)*

IZRAEL

21 Daniel Pipes: Az iszlám igény Jeruzsálemre (részletek)

27 Hírek

28 Szerényi Gábor: Egy kis katonásdi – Szomj a befogadásra

KULTÚRA

30 Markas Zingeris: Trófea (novella)

32 Könyvespolc: Nyers pátosz – Röhrig Géza verseskötetéről *(Csáki Márton)*

Summary

Unlike in Western Europe, issues related to the Middle East crisis have not triggered serious debates so far in the Hungarian left-ist, not anti-Semitic press. In the last few weeks two well-known writers have commented on the topic. **György Kozma** reflects on their debate. *"Yes I do understand Imre Kertész's sigh of surprise to feel relief at the sight of the star of David on tanks and not placed on himself. Yet I understand István Eörsi's arguments about the apparently aggressive Israeli retaliation, because few are those Jews who would not want to avoid unnecessary bloodshed against the Arabs who otherwise have numerical superiority."*

This month's cover story is a study written by **Kornélia Papp**: *"Germans and Jews after the Holocaust"*. The essay examines the most important conflicts of the last fifty years from **Rolf Hochhut** and **Ernst Nolte**, **Werner Fassbinder** and **Martin Walser** to today's political events. As an illustration to this study we publish Martin Walser's writing: *"Auswitz without an end"*.

In our section dedicated to women's issues (Esther's Bag) **Borbála Juhász** writes about *"a group of Jewish women born in the 1870s and 80s, who were actively involved in feminist politics. Working in associations, and with their publications or just their view of life they supported the cause of equal rights: they were the advocates of emancipation and of the feminist movement."*

In the same section we publish an interview with **Edith Bruck**, a Jewish Hungarian writer living in Italy. *"There never has been anti-Semitism in Italy of the kind that has appeared in Hungary or Poland. Although it comes from the same stem here as well: Christian culture seems to provide a good soil for the seeds of anti-Semitism. And this is the case everywhere, not only in Hungary. Perhaps the most important virtue of Italians is that they never take anything too seriously."*

In our Israel section we publish a translation of a study by Professor **Daniel Pipes**: *"The Islam claims on Jerusalem"*. A report by **Gábor Szerényi** tells us about the author's experience as some sort of a Hungarian Svejk in the Israeli army where he spent three weeks through the Shar El programme.

A story by **Markas Zingeris**, a Jewish writer from Lithuania gives the reader an account of his father's experience of the Second World War.

Olvasóink írják

Szereti Ön Potokot?

Az ízlések és pofonok emlegetése meglehetősen közhelyes, ám Pécsi Katalin Chaim Potokról írt dolgozata esetében igencsak találó: az irodalomtörténész hatalmas pofonokat mért az ízlésének nem megfelelő „haszid lektűr"-re. Sőt olyannyira nem szereti Potokot, hogy az idestova fél éve megjelent *Davita hárfája* című regényről (Dezsényi Katalin fordítása) említést sem tesz.

Potok kedvelő lévén „nem kis önfegyelemmel" olvastam végig a lesújtó kritikát. Azok kedvéért, akik még nem olvasták a rabbi-filozófus-író regényeit, íme néhány ellenvélemény – nem csak zsidóktól:

„Chaim Potok nélkül nem lehet élni! Tetszik érteni? Vegyétek és olvassátok! ő a ti írótok. Meg az enyém." Jancsó Miklós

„Itt élsz az egyre furcsuló világban, arra várva, hogy valaki vagy valami végre mondja már meg, mi is a küldetésed. Ha életedben már elmélkedtél ezen, ne csodálkozz, ha Potok olvasása közben néha elszorul a torkod, és bepárásodik a szemed." Réz András

„Az amerikai zsidó Chaim Potok az érzelmek iskolájának professzora. Izgalmas, jól bonyolított könyveiben a felelősség, a lelkiismeret, a választás és vállalás kérdéseit feszegeti, mesteri módon. Juss el Chaim Potokhoz, és eljutsz önmagadhoz is." V. Bálint Éva

A könyvhéten megvettem, és már el is olvastam az *A nevem Asher Lev* folytatását, amelyet az Ulpius-ház Kiadó *Asher Lev öröksége* címmel jelentetett meg Loósz Vera kimagaslóan bravúros fordításában.

Werner Gyöngyi
1136 Árpád fejedelem u. 68.

*

A könyvbírálat még a Davita hárfája megjelenése előtt íródott. Egy kritikát természetesen szintén lehet kritizálni, bár nem szokás. Ha azonban valaki veszi a fáradságot és belefog, célszerű érdemi, tartalmi észrevételeket megfogalmazni, nem pedig reklámszövegeket csokorba gyűjteni, és a minőséget jelzők fokozásával érzékeltetni. (A szerk.)

Adalék a hétköznapi anticionizmushoz

Átkozott szokásom, hogy házfalakon, utcákon, tereken, futballpályákon mindent elolvasok, ami a szemem látószögébe kerül. Kíváncsi vagyok az üzenetekre, hogy mikor kell menni, ha a ház falán feltűnik „a jel". Csendes álmos kis meccs volt a Hungária körúton a legutóbbi MTK-Videoton találkozó. Számomra az egyetlen igazán izgalmas pillanat akkor jött el, amikor a maroknyi fehérvári szurkoló közül az egyik üzent: „Freedom for Palestine!" – tűzte ki gyűrött transzparensét az ifjú videotonos. Azt is írhatta volna, hogy „Mocskos zsidók", „Indul a vonat..." stb., stb., de ő Durbannal üzent. Vettük a lapot. A biztonsági szolgálat levetette a transzparenst, de nem vagyok meggyőződve, hogy holnap, holnapután Újpesten, Kispesten, a vidéki városokban nem jelennek meg ezek az üzenetek. A vetés itthon is kezd szárba szökkenni.

Molát Ferenc
Budapest

A Magyar Cionista Szövetség
www.cionista.hu című honlapján
naponta friss
tárgyszerű tudósításokkal,
részletes hírekkel
és szakszerű kommentárokkal
szolgálunk a Közel-Kelet,
Izrael és palesztinokkal való
konfliktus kérdésében.
Ha igazán tudni akarja,
mi is történik Izraelben,
kattintson ránk!

Kárpótlási hír

A holocaust azon magyarországi üldözöttei, akik valamilyen gettóban vészelték át az üldöztetéseket, szintén jogosultak a 15 ezer márkás kárpótlásra, amit az egykori deportáltak már korábban megkaptak. A Claims Conference budapesti irodájának vezetője, **Székely Judit** úgy tájékoztatott, hogy a kifizetések ez év júliusában elkezdődtek, és e sorok megjelenésekor feltehetőleg már mind az 1800 érintett megkapta a szóban forgó összeget. Ennyien tudták ugyanis bizonyítani, hogy a vészkorszakot a budapesti gettóban élték túl. Azok, akik nem adtak be ilyen jellegű kérelmet, most is megtehetik, de mivel a határidő lejárt, pozitív választ nem ígérhetünk – fogalmazott az irodavezető.

Hitközségi vezetők az igazságügy-miniszternél

Tordai Péter Mazsihisz elnök, **Zoltai Gusztáv** ügyvezető igazgató és **Egri György**, a hitközség jogásza július elején hivatalában keresték föl **Bárándy György** minisztert. Megbeszélésükön az elpusztított hozzátartozók utáni kárpótlás, valamint a holocaust-tagadást szankcionáló törvénytervezet szerepeltek. A Horn kormány által kárpótlásként felajánlott 30 ezer forintot a zsidóság képviselői nem fogadták el, az Orbán-kormány által megajánlott 300 ezer forintnak viszont a kamatait is kérték, így a kifizetésre nem került sor. A miniszter barátságos volt, meghallgatta a zsidó képviselőket, és kérésükre gyors választ ígért – tájékoztatott Tordai Péter.

לשנה טובה תכתבו

Minden kedves olvasónknak jó évre való beíratást és bepecsételtetést kívánunk!

KOZMA GYÖRGY

Mindkét vélemény Istentől való

Kertész Imre és Eörsi István vitája a Die Zeit-ben és az ÉS-ben

Kertész Imrével akkor találkoztam először, amikor egy kiadónál egyszerre mutatták be az én első regényemet és az ő ki tudja hányadik művét.

Azóta is hálás figyelemmel olvasom. Hálás vagyok neki, mert az ő gondolata, miszerint a kommunista mindennapok embertelen apró kegyetlenségei és Auschwitz közt nem lát különbséget, megnyugtatott, hogy nem tilos gondolkoznom a múltról, csak azért, mert később születtem és bizonyos végletes veszélyekről lemaradtam. Eörsivel pedig abból az időből ismerjük egymást, amikor én rendszeresen írtam az *ÉS*-be és mesélte, hogy valaki – talán **Kardos G.** – bennem látta meg akkor az ő utódját, nem is tudom, kajánság vagy éleselme kategóriában...

Természetesen neki is hálás vagyok; antiautoritér kérlelhetetlensége tanulságos és felszabadító.

Dehát ez tizenhat éve volt, s egyikükkel sem találkoztam, csak nyilvános helyeken hébe-hóba. Mindezt azért kell előre bocsátanom, mert *én még ahhoz a nemzedékhez tartozom, amely számára a kor önmagában is tiszteletet vált ki.* Ráadásul kettejük nélkül nemcsak a magyar irodalom, hanem a magyarul olvasható külföldi irodalom is szegényebb volna, de ez már nem a magánügyem.

Szórakoztatóipari munkásságukat és sikerüket pedig néha természetesen irígylem. És most – sokadszor – olyan helyzetbe kerültem, hogy az az érzésem, talán érdemes reagálnom az ő *ÉS*-beli illetve A *Die Zeit*-beli vitájukra Izrael kapcsán. Azt hiszem, itt a **Tatár György–Tamás Gáspár Miklós** vita (*Népszabadság*, tavaly) kezdődött újra, amire azért nem reagáltam, mert a két szereplő korban is, barátilag is közelebb lévén hozzám, jobbnak láttam meg se szólalni. *Mivel elvált szülők gyereke vagyok, kényszeresen keresem mindkét fél álláspontjában az igazság magját, ha mégoly ellentétesek is ezek az álláspontok.*

Egyikük (Tatár, Kertész) alapvetően szolidáris Izraellel, míg a vitapartner (Tamás Gáspár Miklós illetve Eörsi István) az emberi jogok általános értelmezéséből kiindulva Izrael harcát kritizálja a palesztin terror ellen. Igen, megértem Kertész Imre sóhaját, aki csodálkozva említi, hogy megkönnyebbül, hogy a tankokon látja a Dávid csillagot és nem saját magán, de megértem Eörsi érveit is az agresszívnak tűnő izraeli válaszlépések kapcsán, hiszen kevés zsidó van, aki ne szeretné elkerülni a fölösleges vérontást az amúgy számszerű fölényben lévő arabokkal szemben.

Engem azonban egy pár átfogóbb probléma érdekel e viták ámyékában.

Az egyik az, hogy a negyven év ránk kényszerített hallgatás illetve jelbeszéd uralma után nagyon nehéz megszólalni. Nehéz megszólalni azért is, mert a magánemberi jó viszony és a politikai vita nem tud még nálunk elfogadott mindennapi jelenség lenni. *Nem szoktuk meg, én legalábbis nem, hogy vidáman elmenjünk sörözni vagy fagyizni olyanokkal, akik gyökeresen mást gondolnak a világról, mint mi magunk.* Ezt színezik az olyan szociálpszichológiai újdonságok, mint hogy immár nem egyszerűen 'periférikus értelmiségiek' vagyunk, *hanem van köztünk életkori és befolyásbeli különbség is*...(Ez persze megvolt húsz éve is, csak a közös leányékoltság enyhítette.) Megszoktam, hogy nem szólok bele politikai ügyekbe, azóta is csak óvatosan teszem. Hát még világpolitikai kérdésekbe vagy – mivel életveszélyesnek érzem – az Izraelt érintő politikai kérdésekbe.

Az egyik kérdés, ami ilyen viták kapcsán felmerül, az, hogy szabad-e hozzászólni, amennyiben nem tudom valami új szemponttal kiegészíteni az általuk felvázoltakat. Az egyik fél jogosnak tartja Izrael fellépését, mert több megértést és vendégszeretet várna el a palesztinoktól, hiszen ők is hódítók voltak és megtizedelték évszázadokon át a helyi zsidó lakosságot, mely folyamatosan je-

len volt. A sivatagi, mocsaras területeket a végső kétségbeesésben nincstelenül odakerült zsidók felvirágoztatták, amiből a helyi araboknak sokféle hasznuk volt és van. Függetlenül a múlt szenvedéseitől, elfogadhatatlan, ahogy az arabokat nemzedékeken keresztül menekülttáborokban tartják – a szudétanémetek vagy az algériai franciák, s maguk a zsidók propaganda okokból nem tartják fenn a múlt menekülttáborait. És elfogadhatatlan, hogy a politikai megoldást, Izrael elismerését rendszeresen elutasítják az arab országok és **Arafat**ék, ezzel biztosítva, hogy a kompromisszumkész baloldalt rendszeresen leváltsák az izraeli szavazók a harcias jobboldalra. Az is felháborító, hogy azt képzelik, létezik olyan szent ügy, ami miatt szabad gyerekeket életveszélyes harciasságra nevelni, kővel tankok ellen. Vagy hogy bárki elképzelhetőnek tartja, hogy Izrael nem védi meg magát tankkal és gumilövedékkel, ha kell. Vagy hogy nem vehetnek zsidók földet, hogy önálló telepeket hozzanak létre a földön, amelyet – évszázadokon át – elzártak előlük.

E véleményeket hangoztatását azonban a másik tábor részéről a szintén jogosnak tűnő felháborodás hangjai követik. Hogyhogy nem látják, hogy milyen pokoli elnyomásban élnek az arabok (akiknek van még húsz országuk Európa nagyságú területen, ha végképp nem bírják, és a megszállt vidékeken is használhatják nyelvüket, saját iskolarendszerüket, s így nem egy kelet-európai elnyomott kisebbség kiegyezne jogaikkal). Ami elnyomás van, azt részben saját maguknak köszönhetik.

Engem azonban sokkal jobban érdekel a konkrét vitánál az a lelki, vagy csoportlélektani jelenség, ahogy tiszteletreméltó jelentős egyéniségekből, valahai barátokból és 'harcostársakból' ellenfelek lesznek.

Ennek a történelme sem érdektelen. Hogy lehet az, hogy *az ókor óta folyamatosan engesztelhetetlen ellentétek állították szembe a zsidó értelmiség színe javát* a szadduceus-farizeus, a karaita-rabbinita, a **Majmonidész**-párti és -ellenzők, a **Sabbatáj**-hívők és ellenzők, a haszidok és ellenfeleik, majd az ortodox-neológ illetve vallásos-nemvallásos, vagy a marxista-polgári szembenállásig? (*Mellesleg minden ország politikai elitje megosztott*, a magyar kuruc-labanc szembenállás, református-katolikus, törökös-németes sem kutya. És ugyanilyen örök haragok szelik át az arab illetve muszlim kultúrát, történelmet is.)

Felmerül bennem a kérdés, hogyan illenék megszólalni egy ilyen vitában?

Ha időmilliomos lennék, talán helyesebb lenne külön-külön felkeresnem a két ősz mestert, hogy tisztábban lássam álláspontjukat. Valójában engem jobban érdekel, hogy miként lehetséges, hogy két ennyire művelt és az életben sok szenvedés által érlelt, nálam tapasztaltabb úr ennyire különbözően látja a világot, s mire jutok én – vagyis a mi nemzedékünk, az utódok – mindezzel?

A Talmudban van egy mondás, mikor vitatkozó felek nem tudnak kibékülni, mely szerint mindkét vélemény Istentől való. Bizony, nagyon valószínű, hogy mindkét vélemény (a Kertészé, mely szerint Izrael igenis védje meg magát, s az Eörsié, mely szerint lassan a testtel, ne bántsuk arab testvéreinket) helyes, és fontos szerepe van kifejtője lelki egyensúlyában.

Mindenképpen baj van, ha nem tudunk elfogadni akár két ellentétes véleményt is igaznak. Igen, érthető, hogy valaki, aki nem hisz Istenben, aki hagyományos vallásos érveket ezért nem fogadhat el, aki a szabadságért folytatott harcban erőszakot sem tart túlzásnak, arra a következtetésre jut, hogy Izrael hátráljon meg az arab terror előtt, nyújtsa oda a másik arcát is. És az is érthető, ha valaki ugyanezért nem gondol bele, hogy miért baj az, ha zsidók, akik mindig is éltek a környéken, most többen vannak, s emiatt felvirágzik a sivatag – miért ne lehetne ehhez párszázezer helyi földmívesnek, akitől pénzért vették meg földjét, alkalmazkodni, illetve, ha egyszer elvesztették a '67-es háborút, melyet nem jó szándékkal indítottak, akkor miért ne törődhetnének bele a veszteségbe? És az is megérthető, ha valaki amellett érvel, hogy igenis vannak történelmi jogok, s a helyi araboknak nincs joga tagadni a zsidók létezésének jogát azon a vidéken, s hogy nem lehet engedni minden emberi érzést nélkülöző felhergelt tinédzser öngyilkos gyilkosoknak. Mindkét vélemény igaz és Istentől való.

Ha mi, kicsit fiatalabban, kevesebb kegyetlenség-tapasztalattal a tarsolyunkban elfogadjuk, hogy mindkét idősebb szerző jót akar és a maga igazát mondja, talán egyszer eljutunk oda, hogy meglássuk, hol találkozhat – és ha nem, miért nem – e két nézet. Vagy legalább oda, hogy felfogjuk, ellentétes nézetek párhuzamos jelenlétére szükség van e kérdésben éppúgy, mint minden kérdésben (pl. a **Kis János–Nádas Péter** ellentétre is gondolok itt a **Medgyessy**-ügy kapcsán. Itt is az a helyzet – röviden, leegyszerüsítve – mint a Kertész-Eörsi vita esetében, hogy egyikük – Kis – nem tekint el a morális reflexektől, mely szerint aki béemes, az minimum titkokat lopott, tehát szabadjon emiatt haragudni rá, míg a másik oldal, Nádas, valamiért – ami talán magánügy – egy amúgy nemes dogmához ragaszkodik a magánéletbe utalva a morált.)

A külső szempont a lelki egyensúlyunk.

Vagyis az, hogy ma Magyarországon, amikor az elmúlt negyven év autoriter diktatúrája, majd a tizenkét éves demokratikus átmenet feszültségei, s a megelőző ezer év többé-kevésbé elnyomó, a személyes függetlenséget csorbító rendszerei után megszólalunk, akkor a párezer odafigyelőt ne taszítsuk még nagyobb kétségbeesésbe és feszültségbe.

Ha most azt mondanám, hogy Kertész Imrének igaza van – *noha igaza van* – vagy azt mondanám, hogy Eörsinek van igaza – noha van igazság abban, amit mond, akkor ezzel csak fokoznám a feszültséget.

Ezért inkább azzal fejezem be gondolatmenetemet, hogy vannak kérdések, amelyek kapcsán nem biztos, hogy elég jól vagyunk informálva (ha nem élünk Izraelben) ahhoz, hogy megbízhatóan véleményt mondjunk. Szerintem – bár minketten koherensen és következetesen képviseltek egy-egy álláspontot a cikkeikben – sem Kertész, sem Eörsi nem is próbált meg azon gondolkozni, hogy a cikke a magyarországi zsidókban milyen hatást vált ki. Sőt, feltételezem, hogy ilyen szempontot erőteljesen és felháborodottan utasítanának el. Sok igazság lenne az érveikben (hogy majd az olvasók eldöntik, igenis helyes dolog végletesen fogalmazni, stb.)

Én viszont szeretném elkerülni azt a látszatot, hogy jobban tudom az idősebb, tehát tapasztaltabb pályatársnál, hogy mi módon lenne helyes megszólalni eldönthetetlen kérdésekben. Fogalmam sincs, csak azt tudom, hogy zavarban vagyok, a torkomat köszörülöm egyelőre.

Csak ennyit akartam mondani.

PAPP KORNÉLIA

Német–zsidó együttélés a holocaust után

Németországban is hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a politikai és társadalmi közéletben a német nép szembenézzen a holocausttal. A nürnbergi perek lezárulása után nemigen akartak többé foglalkozni a múlttal. Az elszenvedett kínokról ugyanakkor a zsidó túlélők sem tudtak beszélni, fájdalmukat sokáig magukba fojtották, s egyedül próbáltak megbirkózni vele. A németek hosszú hallgatása után – mely egyébként tovább mélyítette az áldozatok fájdalmát – az első viták durva, éles hangnemben zajlottak, s zajlanak – immár Magyarországon is. Bár napjainkban már – mind zsidó, mind pedig nem zsidó részről – újra és újra születnek tanulmányok, melyek a második világháború eseményeit dolgozzák föl, ezek azonban a második, harmadik generáció feldolgozásai. Másfelől folyamatosan szemtanúi lehetünk olyan kísérleteknek, melyek a múlt történéseit meghamisítani, letagadni akarják, s melyek mindent megtennének annak érdekében, hogy a későbbi generációk már egyáltalán ne érezzék a tragédia súlyát, ne alkothassanak reális képet a holocaustról.

A holocaust mint téma az első irodalmi alkotásokban

A második világháború során a zsidókkal szemben elkövetett rémtettekről először talán irodalmi alkotásokban kezdtek beszélni. **Rolf Hochhuth**: *A Helytartó* című darabja azonban nem csak a náci bűnökről szólt, hanem – ő először – rávilágított a katolikus egyház, **XII. Pius pápa** felelősségére is, hatalmas felháborodást keltve ezáltal a vatikáni zsinatban és az egyházban. A darabot 1963. február 20-án mutatták be a kelet-berlini Volksbühnén **Erwin Piscator** rendezésében. **Schröder**, az akkori szövetségi külügyminiszter sajnálatát fejezte ki, hogy Hochhuth megtámadta XII. Pius pápát.[1] A német katolikusok központi bizottsága panaszt tett a darab bemutatása miatt. 1975-ben mindazonáltal már 7500 publikáció jelent meg *A Helytartó*ról, s minden bemutatót viták sora kísért. XII. Piust mindaddig németbarátnak, ám morális szempontból tökéletesnek hitték. Hochhuth-ot ezért rágalmazással vádolták, darabját a katolikus egyház ellen indított hajtóvadászatként emlegették, mellyel – mint mondták – csak a közönség antiszemita érzéseit korbácsolta föl.

A drámában Riccardo Fontana, egy jezsuita páter arról próbálja – mindhiába – meggyőzni a pápát, hogy nyilvánosan tiltakozzon a nácik akkorra már nyilvánvaló szándéka ellen, hogy kiirtsák a zsidóságot.

Riccardo:
„Szentatyám, ön most teljhatalmat ír alá Hitlernek, hogy úgy bánjon a zsidósággal, amire soha még..."
(...)
Riccardo:
„Itt a csillag, amit minden zsidónak, jeléül, hogy bárki prédája lett hatéves korától viselnie kell – addig fogom viselni, míg...
Pápa: (reszket a dühtől)
Nem fogja viselni!
Megtiltjuk...Mi tiltjuk meg. Reverendáján – ezt a..."
(...)
Riccardo: (fokozza hangját, szenvedélyét)
„Őrület? Nem, Szentatyám, Dánia királya, egy védtelen ember, megfenyegette Hitlert, hogy egész családja viselni fogja a csillagot, ha Dánia zsidói is rákényszerülnek! Nem merték őket kényszeríteni! Végre mikor szánja magát cselekvésre a Vatikán, hogy megengedtessék nekünk, papoknak, szégyenpír nélkül vallani, hogy az Egyház szolgái vagyunk, mely a felebaráti szeretetet mondja legfőbb parancsolatának?"[2]

A pápa azonban mind egyházi, mind állampolitikai meggondolásból elutasítja ezt a gondolatot. Úgy érezte ugyanis, szüksége van **Hitler**re, aki megvédi a bolsevizmustól és **Sztálin**tól. A darabbeli páternek pedig be kellett látnia, hogy a pápa nem Krisztus földi helytartójaként, hanem diplomataként irányítja az eseményeket. A mű egyik morálteológiai alapkérdése, hogy megengedhette-e vajon magának a pápa, hogy világpolitikai manőverekbe bonyolódjon akkor, amikor tudta, hogy eközben emberek millióit ölik meg. A történet úgy örökíti meg a pápát, mint akinek egyetlen tette a hallgatás volt.

Az egyház és a holocaust

Az intézményes egyház szerepéről, a viszonylag gyenge egyházi ellenállásról egyébként mind a katolikus, mindpedig az evangélikus egyház meglehetősen későn kezdett el beszélni. A nyolcvanas évekig mindössze a stuttgarti evangélikus egyházközség tett 1945. október 19-én vallomást arról, hogy a náci időkben nem keresztény szellemben viselkedett: *„Mély fájdalommal közöljük, hogy bár hosszú éveken keresztül harcoltunk Jézus Krisztus nevében a nemzetiszocialista erőszakszervezetben megnyilvánuló szellemiség ellen,*

A német–zsidó együttéléssel foglalkozó összeállításunk, melyet jelen és következő havi számunkban közlünk, Németország budapesti nagykövetségének támogatásával jelenik meg.

mégsem voltunk elég bátrak, nem imádkoztunk elég hűségesen (!), nem hittünk elég szilárdan, és nem volt bennünk elég szeretet." A Német Püspöki Konferencia 1983. január 30-i pásztorlevelében a következő olvasható: *„Újból csak azt bizonyíthatjuk, hogy az egyház és a hit, a nemzetiszocializmussal szemben az ellenkezés, mi több, az ellenállás egyik legerősebb, bizonyos értelemben talán a legerősebb ereje volt."* A német püspökök még a 2000. szeptemberében kiadott terjedelmes *„Békeszózat"*-ban sem éltek a lehetőséggel, hogy tisztázzák a nemzetiszocialista múlthoz való viszonyukat.

A würzburgi katolikus *Sonntagsblatt*-ban **Holzapfel**, a lap főszerkesztője 1980. júliusában ráadásul rágalmazó, hazug cikksorozatot jelentetett meg a zsidóságról és a holocaustról *„A kortörténet utolér bennünket"* címmel. Vitathatatlan tényként közölte, hogy *„a zsidók úgy Németországban, mint az egész világon"*, felelősek a náci Németországban elszenvedett sorsukért. *„Az üzleti- és gazdasági életben a zsidók ugyanis aránytalanul nagy tulajdonokat, illetve vagyont szereztek"* – írja Holzapfel – *„meggazdagodásuk pedig többek között azzal magyarázható, hogy a szekularizáció időszakában részesedtek a kisajátított egyházi javakból."*

A katolikus illetőleg az evangélikus egyház bűnösségét elismerő nyilatkozatok kezdetben csak egy-egy tanulmány, vagy püspök, egyházi személy beismerő vallomásában láttak napvilágot. Maga az egyház – mind az egyik, mindpedig a másik oldalon – sokáig nem ismerte el, hogy felelősek lettek volna a holocaust bekövetkezésében. Később **Johann B. Metz** münsteri egyetemi tanár, a politikai teológia megalapítója 1980-ban Mainzban *„Zukunft des Christentums"* – A kereszténység jövője – címmel kiadta beszédeinek gyűjteményét. Metz ezekben a beszédekben tette fel például azt a kérdést: *„Mit tehetnek a keresztény hittudósok Auschwitz áldozataiért és egyben az eljövendő keresztény-zsidó ökuméne érdekében?"* Ugyancsak ezekben a beszédekben fogadta meg az egyház nevében, hogy *„soha többé nem űznek olyan teológiát, amely Auschwitzot figyelmen kívül hagyja...Bizonyos jelek arra vallanak, mintha Auschwitz borzalmainak okait nem a gyilkosok és üldözők között keresnék, hanem az üldözöttek, az áldozatok sorai között. 'Meddig viseljük még a gyászruhát?' – kérdezik néha olyanok, akik ilyet soha nem öltöttek magukra!...Ennek a helyzetnek láttán világossá válik, hogy a keresztény-zsidó viszonyban nem elégedhetünk meg homályos és zavaros kiengesztelődési érzelmekkel, de a mesterkélt zsidószeretet (filoszemitizmus) megnyilvánulásaival sem (amelyek nem egyszer éppen a fel nem dolgozott zsidóellenességet takarják), hanem tudatunk gyakorlati revíziójára van szükség! Így például, ha eredményes kíván lenni a keresztény-zsidó párbeszéd, nem válhat az egyházi és teológiai profik dialógusává. Ennek az ökumenének a népben kell gyökereznie, a mindennapok pedagógiájában, a vasárnapok igehirdetéseiben, az egyházközségek életében, a családokban, iskolákban, bázisközösségekben... Hogy ez a beleegyökerezés egyházunkban hogy fog sikerülni...attól függ, hogy egyházaink és ezeknek tekintélyei és hívei hogyan viszonyulnak Auschwitzhoz."*[3]

A német katolikus egyház szerepével, azzal, amit az emberi jogok és a zsidók védelmében tett és mulasztott, a *Publik Forum* című katolikus folyóirat 1982. júliusi számának egyik nagy vitát kiváltó cikke: *„A pincében egy hulla fekszik"* foglalkozott.

A Német Püspöki Konferencia elnöke, **Karl Lehmann** püspök csak 1988-ban adott ki nyilatkozatot, melyben elismerte a katolikus egyház bűnösségét. A német katolikus püspökök 1995. január 23-án, az auschwitzi haláltábor felszabadulásának ötvenedik évfordulóján tették közzé vallomásukat, hogy a kereszténység és az egyház felelős az antiszemitizmus kialakulásáért.

A Fassbinder-vita

Ugyancsak nagy vihart kavart, de épp ellenkező okból, mint Hochhuth drámája, **Rainer Werner Fassbinder**: *A szemét, a város és a halál* című darabja is. A mű főszereplője a „Gazdag Zsidó" volt, aki a kizsákmányoló zsidó telekspekuláns alakját személyesítette meg. A jelenetek másik motívumát a Gazdag Zsidó által elkövetett erőszak és perverziók sorozata hordozta. A frankfurti Schauspielhausban a premier előtt **Ignatz Bubis** – A *Németországi Zsidók Központi Tanács*ának akkori elnöke – több társával együtt tiltakozását fejezte ki a színpadon. Nyilvánvaló volt egyébként, hogy Fassbinder a Gazdag Zsidó igencsak ellenszenves alakját Bubisról mintázta, aki elnöksége idején is folytatta ingatlanvállalkozásait. A darab bemutatásának megakadályozásával, mint mondta, a zsidóság ellen irányuló újabb támadást akarta kivédeni.

„A Gazdag Zsidó:

Tudja, hogy néha félek? Nem tudja, de hát hogy is tudhatná. Jól megy az üzlet s ez még megbosszulja magát. Bosszút követel. De ahelyett, hogy a bosszút érezném, félelmet érzek – magamat. Magamat: semmi mást. Se szabadságot, se vágyat. Látom, hogy maga szép. De nem érdekel. Felőlem úgy néz ki, ahogy akar. Ki elégszik meg a szépséggel. Régi házakat vásárolok és jó pénzért eladom őket. A város megvéd, muszáj ezt tennie. Elvégre zsidó vagyok. A rendőrfőnök a barátom, a polgármester is szívesen meghív magához, és számíthatok a városi képviselőkre is. Persze senki nem nézi jó szemmel, amit művel, de nem az én ötletem volt, már akkor is ezt csinálta, amikor én még itt se voltam. Engem meg nem érdekel, ha gyerekek sírnak, vagy öregek, gyengélkedők szenvednek. Nem érdekel. Ha pedig valaki dühödten ordítozik, azt meg egyszerűen nem hallom meg. Mi mást tehetnék..."[4]

Bár annak idején megbukott a darab, tizenöt év múlva, 2000-ben, a berlini Gorkij színházban újra elővették. Ezt az előadást már nem kísérte botrány, többen kérdezték azonban értetlenül, vajon mi szükség van ma arra, hogy egy ilyen nyíltan antiszemita felhanggal megírt művet újból műsorra tűzzenek. Avagy az előadás alkotói egyetértenek a darab üzenetével? **Bernd Wilms**, a Gorkij színház intendánsa azzal indokolta a bemutató fontosságát, hogy az antiszemita gondolatok színre vitelével megakadályozzák annak felduzzadását, s az elfojtott indulatok váratlan kitörését. Vagyis, Wilms szerint az antiszemitizmust antiszemita darabokkal lehet megakadályozni. Ez az igencsak egyedi elképzelés mindenesetre figyelmen kívül hagyja egyrészt az első bemutatót követő diskurzusokat, s nem számol azzal sem, hogy a legtöbb néző, akarva-akaratlanul azonosul az előadás – általában elnyomott – szereplőj/(i)ével. (A darab egyébként ott is megbukott, s érdekes módon eddig egyetlen helyen, Izraelben mutatták be sikerrel.) A bemutató alkalmával a *Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt* **Micha Brumlikot**, a *Frankfurti*

*Zsidók Csoportjá*nak tagját, aki annak idején Bubissal együtt tiltakozott a darab ellen, arról kérdezte, érezhető-e jelenleg antiszemitizmus Németországban? Mint mondta, szociológiai felmérések azt mutatták, hogy mostanában kisebb mértékű az antiszemitizmus, de azok, akik ilyen eszméket képviselnek, sokkal nyíltabban hangoztathatják véleményüket. A jelenséggel mindenesetre sokkal inkább Kelet- mint Nyugat-Németországban lehet találkozni. **Marcel Reich-Ranicki** irodalomkritikus szerint a darab „irodalmilag értéktelen, összetákolt, ellenszenves csinálmány". A darabot mégis jellegzetes kordokumentumnak tartja, mely bár elég ügyetlenül, de mégis az országot akkoriban foglalkoztató problémát – a zsidósághoz való viszonyt – dolgozta föl. *„Akkoriban keletkezett az a kifejezés is: A tilalmi idő vége. Ezzel azt akarták mondani, ideje végre nyíltan és őszintén – vagyis kímélet nélkül – beszélni a zsidókról s az ország életében betöltött szerepükről."*[5]

Neonáci fiatalok Drezdában

A holocaust eseményeinek bemutatása a televízióban

A németek és német zsidók közötti párbeszéd tulajdonképpen a *Holocaust* című négy részes tévéfilmsorozatot követően kezdődött el. A közvetítés azonban rögtön több kérdést is fölvetett. Miért csak 1979-re készült el a film? Miért csak a harmadik csatornán, miért nem az egyesen lehet látni? Miért olyan késői időpontban, miért nem fő műsoridőben? Miért nem Németországban készült, miért az Egyesült Államokban? Vajon tudtak-e az emberek mindarról, amit a filmben láthatnak? Többen ugyanakkor elhárították maguktól a filmet, tiltakoztak az ellen, hogy a *„régi sebeket most fölszakítják"*, nem értették, *„miért nem lehet végre elfelejteni a történteket"*, mintegy védekeztek az ellen, hogy emlékeztessék őket a múltbéli eseményekre. Szerintük a film segítségével *„a zsidók csak a múlt szennyét akarják újra felkavarni és a világ elé tárni."* (*Deutschlandradio*) Meg kell azonban jegyezni, hogy a film készítői felettébb kérdéses, olykor primitív filmművészeti eszközökkel dolgoztak, a sorozat egyes részei ezért gyakran tartalmaztak szentimentális, a giccs határait súroló megoldásokat. A készítők olykor még a rövidítésektől, elnagyolásoktól, leegyszerűsítésektől sem riadtak vissza.

A történészvita

Az 1985-1986 között kirobbant történészvita teljesen új nézőpontból vizsgálta a holocaustot. 1985-ben **Martin Broszat** baloldali történész jelentetett meg egy tanulmányt a *Merkur* című irodalmi folyóiratban, *„Védőbeszéd a nemzetiszocializmus historizálása mellett"* címmel, 1986-ban **Ernst Nolte**, konzervatív történész *„A múlt, amely nem akar elmúlni"* címmel írt cikket a *Die Zeit* hetilapba. Mindkét tanulmány azt kérdőjelezte meg, hogy a zsidóság szisztematikus kiirtása egyedülálló jelenségnek számít-e a világtörténelemben, avagy az évszázad bármely más tömeggyilkosságához hasonlítható. Broszat abból indul ki, hogy *„normalizálni"* kell a Hitlerről és a Harmadik Birodalomról születő történeti írásokat, *„az eseményeket a történettudomány normális mércéjével kell megítélni"* és *nem szabad továbbra is a „német történelem egyedülállóan méltatlan fejezeteként számon tartani". Nem szabad a jövőben morális szempontból meg-, illetőleg elítélni, „józanul, ugyanazokkal a módszerekkel" kell vizsgálni, mint más történelmi eseményeket.*

Összehasonlíthatatlanul nagyobb vitát kavartak azonban Ernst Nolte tézisei. (Állításai helyességét erősítette az ugyancsak konzervatív szemléletű **Andreas Hillgruber**, **Klaus Hildebrand** és **Michael Stürmer** is, míg a relativizálók csoportjával szemben néhány baloldali filozófus, így például **Jürgen Habermas**, **Jürgen Kocka**, **Hans Mommsen**, illetőleg az előbb említett Martin Broszat lépett föl.)

Központi gondolatát a történelmi tudat és a tények közötti összefüggések határozták meg. Más múltbeli eseményekkel ellentétben a nemzetiszocialista múlt az idővel nem veszíti el nyomasztó jellegét, ellenkezőleg, *„egyre élőbb, egyre erőteljesebb formában lesz jelen, de nem mint példakép, hanem mint rémkép, olyan múltként, mely megtelepszik a jelenben, illetve amely hóhérpallosként állandóan ott lebeg a jelen fölött."* A későbbiekben a nemzetiszocializmusról addig született történetírásokat bírálta: Szerinte ugyanis a szerzők nem tudták, vagy nem akarták tudomásul venni, hogy mindaz, amit a nácik tettek, az elgázosítást leszámítva, már a korai 20-as évek irodalmában is megtalálható: a tömeges deportálások- és gyilkosságok, a kínzások, a haláltáborok, a meghatározott szempont szerint kiválasztott csoportok kiirtása, ártatlan milliók megsem-

misítésének nyilvános követelése. Megítélése szerint Hitler egyébként is a bolsevizmustól való félelmében s a zsidóság Németország ellen állítólag nyíltan meghirdetett fenyegetése miatt kezdte el a világháborút és a zsidók elpusztítását. Nolte ez utóbbit „ázsiai tett"-ként emlegette, kétségbe vonva ezzel a holocaust egyediségét, s a német háborús bűnöket a huszadik század totalitarista rendszerei által elkövetett bűnök közé sorolta. Néhány gondolat érveléséből: *„Avagy csak azért hajtották volna végre a nemzetiszocialisták, Hitler az 'ázsiai tett'-et, mert úgy érezték, ők maguk az 'ázsiai tett' potenciális, illetőleg valódi áldozatai? Nem előzte e meg Auschwitzot az Archipel Gulag? Nem nyilvánvaló-e, hogy a bolsevik osztálygyilkosság logikus előzménye a nemzetiszocialisták 'fajgyilkosságának'?"* Téziseit hevesen támadták, a Németország Alapítvány díját 2000-ben azonban mégis neki ítélték oda. Köszönőbeszédében arra szólította fel a hallgatóságot, hogy a Berlinben tervezett holocaust emlékművet – az építők szándékával ellentétben – úgy tekintsék, mintha az a huszadik század valamennyi világnézeti államának áldozatára emlékeztetne.

Az előbbi íráshoz kapcsolódott Jürgen Habermas filippikája, *„Egyfajta kárrendezés. A német történetírás elfogult törekvései"* is. Ebben azt vizsgálta, *„vajon egyedülálló volt a zsidók tömeges meggyilkolása, avagy hasonlítható más népekkel szemben elkövetett gyilkosságokhoz?"* Van e a történetírásnak társadalmi, illetőleg politikai szerepe? Amint azt az elmélet kritikusai is megállapították, a „revizionisták" le akarták egyszerűsíteni a német történelem képét. Gondolatmenetük a jobboldali radikálisok és az antiszemiták elveihez vezet.

A Walser-Bubis vita

Míg a történészvita inkább csak szakfolyóiratokban, olykor a *Die Zeit* hasábjain, első sorban történészek között zajlott, addig **Martin Walser** és – mindenek előtt – Ignatz Bubis párbeszédéhez szinte az egész német társadalom hozzászólt. Nem volt olyan napilap, folyóirat, mely ne közölt volna olvasói leveleket a témával kapcsolatban, a legkülönbözőbb televíziós műsorokban került napirendre, az utcai közbeszéd témájává vált. A vitával kapcsolatban megjelent cikkeket 680 oldalon a *Suhrkamp* kiadó gyűjtötte össze.

Walser 1998. október 11-én vehette át írói munkásságáért a Német Könyvkereskedelem Békedíját (Friedenspreis des Deutschen Buchhandels) a frankfurti Paulskirche-ben. A heves vitát az ünnep alkalmából elmondott beszéde váltotta ki.[6]

Mielőtt az álláspontokat, véleményeket idézném, hadd álljon itt néhány vitatottabb részlet a beszédből:

„Minden korszakban vannak olyan témák, problémák, melyek cáfolhatatlanul a korszak lelkiismereti témái. Vagy azzá teszik őket. (...) Mindenki ismeri történelmünket, az elmúlhatatlan szégyent, nincs olyan nap, hogy ne vetnék szemünkre. Elképzelhető volna esetleg, hogy az értelmiség, amely szemünkre veti ezt a szégyent, közben arra gondoljon, hogy mivel megint borzasztó emlékezetszolgálatot végez, kicsit megbocsátanak neki, hogy egy pillanatra ilyenkor talán közelebb kerül az áldozatokhoz, mint a tettesekhez? (...) Hogy egy pillanatra talán megenyhült az áldozatok és a tettesek közötti könyörtelen ellenkezés. (...) Egyetlen magát komolyan vevő ember sem tagadja Auschwitzot; egyetlen még oly beszámítható ember sem magyarázza félre az Auschwitzban történt borzalmakat; ha azonban minden nap ezt a múltat vetik szememre a médiában, azt veszem észre, hogy szégyenünknek eme állandó mutogatásával szemben valami védekezik bennem. Ahelyett, hogy hálás lennék azért, hogy egyfolytában szégyenünket mutogatják, inkább elfordítom a tekintetemet. Azt szeretném megérteni, miért mutatják a múltat ebben az évtizedben annyiszor, mint korábban soha. S ha azt veszem észre, hogy valami tiltakozik bennem ez ellen, megpróbálom nem meghallani azokat a motívumokat, melyeket szégyenünkre építve vetnek szemünkre, s szinte már boldognak érzem magam, amikor azt veszem észre, már nem az emlékezet, a megtiltott felejtés a motívum alapja, hanem szégyenünk aktuális célokra történő instrumentalizálása. (...) Tűrhetetlennek tartom, hogy a német történelmet, bármennyire rossz irányba tévedt is, katasztrófatermékké nyilvánítsuk. (...) Auschwitz nem alkalmas arra, hogy a fenyegetés rutinjává váljon, hogy mindenkor bevethető megfélemlítési eszköz, erkölcsbunkó, avagy kötelességgyakorlat legyen.(...) A berlini holocaust emlékmű körüli vitákról az utókor elolvashatja majd, mi mindenre voltak képesek azok az emberek, akik mások lelkiismerete miatt érezték felelősnek magukat. A főváros központját futballpálya nagyságú rémálommal betonozzák le. A szégyen monumentalizálása. (...) Szegényebb, durvább lelkiismeretű volna-e a nyilvánosság, ha a költők és gondolkodók nem a nemzet lelkiismereti őreiként lépnének föl? (...)"[7]

A Paulskirche-ben nagy sikert aratott Walser beszéde, a jelenlévő közönség nagy tapssal hálálta meg a „bátor szavakat". Beszéde retorikailag csodásan volt fölépítve, „elegánsan, rafináltan bánt a szavakkal"[8] – jegyezte meg **Henryk M. Broder**. Később, Ignatz Bubis levele után persze egyre többen kezdték mérlegelni az elhangzott szavak jelentését, s többen felteték a kérdést, vajon kinek, minek is szólt akkor, ott az a taps? Talán a német közvéleményben valóban kimondásra váró gondolatoknak? Avagy megértették e a hallgatók annak idején az elhangzott beszédet?

Két nappal később, a kedd reggeli *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban Bubis megírta felháborodott cikkét, melyben Walsert „szellemi gyújtogatónak" nevezte. *„Senki nem tilthatja meg, hogy valaki ne támogassa a berlini holocaust emlékművet. Az a mód azonban, ahogyan Walser ezt kifejezte, már káros"* – írta Bubis. *„Ha pedig Auschwitz borzalmainak ábrázolásakor elfordítja tekintetét, az azt jelenti, hogy soha nem is nézett oda."* A beszédet részletesebben néhány héttel később, a november 9-re, a Birodalmi Kristályéjszakára történő emlékezésében elemezte. Bubis beszéde előtt azonban hadd idézzek néhány gondolatot Micha Brumlik október 15-én írott leveléből, amelyben épp a két vitapartner között későbbiekben megfogalmazódó egyik sarkalatos problémáról – a szégyen és bűn kérdéséről – fejtette ki véleményét.

„Ha abból indulunk ki, hogy a bűn az valami mások által képviselhetetlen, személyes dolog, akkor ő (Walser – P.K.) és kortársai nem felelősek a nácik bűneiért. A kollektív bűnösség gondolata képtelenség. Nem képtelenség azonban a kollektív szégyen gondolata. Amennyiben Walser az európai zsidókon a németek által elkövetett gyilkosságok előzményeit és méreteit tárgyaló heves vitát a bűnről folytatott vitaként értelmezi, azzal kizárja a szégyen fogalmát, s annak termékeny erejét. A bűnnel ellentétben a szégyen nem individualizálható. Épp mert a szégyen morá-

lisan nem a bűncselekménnyel, hanem a tudattal függ össze, történelmi és politikai közösséghez kapcsolható, s bár nem váltja meg egyesével a milliókat bűnüktől, a tevékeny cselekvés által azonban megvilágosodik. Mivel Walser én-bornirtsága és a nemzeti szerencse iránti vágya miatt képtelen ezt felfogni, Eisemann emlékművét szégyenbélyegnek, rémálomnak látja."

Bubis november 9-én a berlini Ryke Strasse-i zsinagógában tartott beszédében egészen másképp értelmezte a bűn és szégyen fogalmát, mint akár Brumlik, akár Walser: *„Négy alkalommal beszél Walser a szégyenről. De egyetlen alkalommal sem a bűnről. És nem érdektelen ezzel kapcsolatban Walser 1978-as szövegének egyik részletét felidézni: 'És ezzel kész. Eljátszották. Ha le tudnánk győzni Auschwitzot, ismét foglalkozhatnánk nemzeti feladatokkal. De be kell vallanom, egy teljesen nyugati, liberális, valláson s egyáltalán önmagán túllépő, menekülő társadalom Auschwitzot legfeljebb csak elfojthatja magában. Ahol az Én mindenek fölött áll, a bűnt csak elfojtani lehet.' Ez is nyilvánvaló."* Nehezményezi Bubis, hogy Walser nem akarja továbbra is magán hordozni a szégyent, nem akarja, hogy szemére vessék, s ha mégis ezt teszik, inkább elfordítja tekintetét. *„Walser egyértelműen az elfordított tekintet kultúrájáról és gondolkodásáról beszél, egy olyan kultúráról, mely a náci időket jellemezte, de amelyet ma nem kívánhatunk vissza.(...) Aki nem hajlandó foglalkozni a történelem ezen fejezetével, inkább elfordítja tekintetét és felejteni akar, el kell készülnie arra, hogy a történelem megismétli önmagát. Ez a szégyen megtörtént, s a felejteni akarással nem múlik el, az pedig, ha valaki ebben Auschwitz aktuális célokra történő felhasználását, instrumentalizálását látja, az igenis szellemi gyújtogató. Efféle állításokat rendszerint szélsőjobboldali 'pártvezérektől' lehet hallani. A társadalom megszokta, hogy a szélsőjobb oldaláról ilyen mondatokat és megállapításokat hall. Az mindenesetre egészen más súllyal esik a latba, mintha a köztársaság szellemi elitjéből mondja valaki."*

Walser és Bubis vitájában a legélénkebben **Klaus von Dohnanyi** SPD-politikus, publicista, akkoriban Hamburg polgármestere vett részt, olyannyira, hogy többek szerint egyenesen Walser-Bubis-Dohnanyi vitáról kellett volna beszélni. Dohnanyi Walser álláspontjával ért egyet, véleménye szerint Bubis nem értette meg őt, illetve *„nem is érthette meg, hiszen Walser beszéde egy német panasza volt, egy nem zsidó németé – afelett, hogy egyesek túlságosan gyakran próbálnak ezekből a dolgokból, a mi lelkiismeretünkből, saját maguk számára hasznot húzni."* Bubis – folytatja később – *„azért nem értheti meg Martin Walser német panaszát, mert a náci bűnökre történő emlékezések alkalmával, bárhogyan ábrázolják is azt, Ignatz Bubis soha, még csak véletlenül sem hallja meg a személyes szemrehányás hangját. Bubis zsidó, ő mint német, csak a holocaust utáni időkért felelős. Bár német állampolgár, sohasem mondhatja – és ki is kívánna tőle ilyet! – : Mi okoztuk a holocaustot. (...) Az a holocaust emlékmű pedig, amelyet Berlinbe terveztek, egyáltalán nem segíti az emberi emlékezést. Efféle kőkarámban én legalábbis nemigen tudnék emlékezni; legjobb esetben is csak a számok, meg a gépezetek járnának a fejemben, de semmiképp sem a szenvedő emberek."*

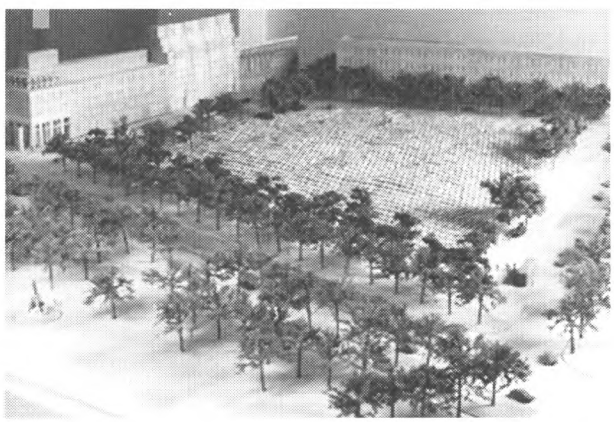

A holocaust emlékmű terve

Lea Rosh

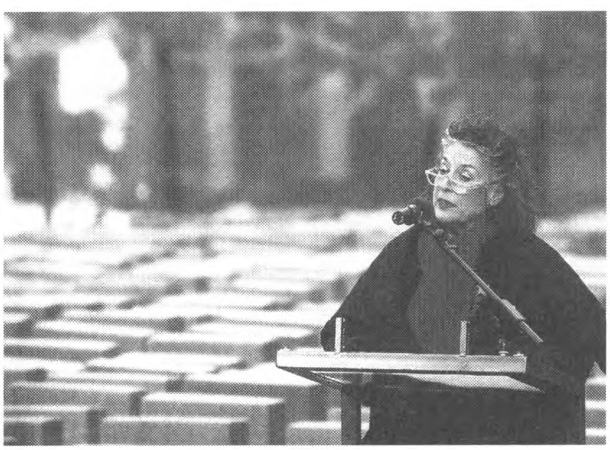

Walser és Bubis vitájával kapcsolatban **Konrád György** véleményét is olvashattuk a *Die Zeit* hasábjain. Az előbbiekben Bubis gondolatát idéztem az emlékezéssel és felejtéssel kapcsolatban. Konrád erről így írt: *„Mivel az emlékezőképesség nagyobb része magántulajdonban van, az egyénnek magának kell döntenie, a közös emlékezés csak akkor lehetséges, ha annak mind az állampolgár, mind pedig a kormány szükségét érzi. Még ha akarnánk, akkor sem szakadhatnánk el a fájó emlékezéstől, ha azonban gyakrabban találkozik vele az ember, mint amennyiszer el tudná viselni, akkor megütközést és keményszívűséget vált ki."*

Walser, Bubis, **Salomon Korn** (A Frankfurt am Main-i Zsidó Hitközség elnökségének vezetője és a Németországi Zsidók Központi Tanácsának elnökségi tagja) és **Frank Schirrmacher** (A *Frankfurter Allgemeine Zeitung* feuilleton rovatának szerkesztője) egyik alkalommal közösen is asztalhoz ültek, az akkor elhangzottakat a december 14-i *Frankfurter Allgemeine Zeitungban* lehetett olvasni. Az emlékezésről Schirrmacher a következőképpen vélekedett:

„Az egyén ezeket a képeket talán nem tudja elviselni, nem képes tartósan megőrizni emlékezetében, újra és újra felidézni. A nemzetnek, mint egésznek azonban folyamatosan ezt kell tennie. (...) Ez a nemzet, ez a közösség csak akkor talál önmagára, ha megérti, hogy Auschwitz konstitutív elem, melyet számon kell tartani."

Walser: *(...) és ezzel kapcsolatban mondtam, hogy amit Auschwitzban tettünk, azt nemzetként követtük el, és hogy ennek a nemzetnek már csak ezért is egy nemzetként kell fönnmaradnia. NDK-ra és NSZK-ra történt felosztása nevetséges volt. (...) A felszabadító hatás azt jelenti: A mi lelkiismeretünk a mi lelkiismeretünk, és nem*

hagyjuk hogy bárki bármit is előírjon számára.

Bubis: És én nem akarok rossz lelkiismeretet, erre akar kilyukadni.

Walser: Pillanat, ön szerint nekem most lelkiismeret-furdalást kellene éreznem?

Bubis: Nem, de ismernem kell a történetet.

Walser: Á, igen. (...) Tudja, mit mondott ön egyszer? Azt mondta: A Walser lelki nyugalomra vágyik. Ha elődei tettek volna valamit az ellen, hogy ne öljék meg a zsidókat, most megvolna neki.

Bubis: Akkor most megvolna neki.

Walser: Bubis úr, én mondom önnek, lelki nyugalomra vágyom, érti? És hogy miként érem el, az rajtam, az én lelkiismeretemen múlik. És nem hagyom, hogy ebbe bárki, akár ön is, beleszóljon. Az én lelkiismeretem az én lelkiismeretem marad. Vagy pedig fütyülök rá, de akkor önnek adom.

Ezen a ponton mindenképpen fontos megjegyezni, mennyire eldurvult hangnemben zajlott a beszélgetés; Walser egy alkalommal még a következő kijelentést is megengedte magának: *„Igen, de tudja, ha ön megjelenik valahol, akkor rögtön mindenkinek 1933 jut eszébe."* A beszélgetés stílusával kapcsolatban Konrád is megjegyezte: *„(...) A háború utáni német demokrácia már most is rendelkezik hagyománnyal, önfegyelemmel, stílussal és kiegyensúlyozottsággal. (...) Mi az, amit egy demokráciában nem lehet mondani? Lehet e például 'morális bunkóról' beszélni? Lehet e 'szellemi gyújtogatásról' beszélni? Lehet, csak épp nem szép. A demokratikus társadalmak rendelkeznek intellektuális önfegyelemmel."*

A beszélgetés későbbi szakaszában egészen más oldalról próbáltak közelíteni a témához, arra keresték a választ, vajon mi teremt alapot a szélsőjobboldali eszmék terjedéséhez.

Walser: Ezek társadalomellenes, reményvesztett, családilag...

Bubis: A reményvesztettségnek ehhez semmi köze.

Walser: Hanem?

Bubis: Ha minden reményvesztett ember bűnözővé válna (...)

Korn: A DVU és az NPD (két szélsőjobboldali párt – P.K.) *azonban épp ezeket az embereket keresi.*

(...)

Bubis: De – és most tényleg azt mondom, de: De ha a DVU-nak Szász-Anhalt-ban, egy olyan tartományban, ahol a lakosság 1,5 százaléka külföldi és 22 százaléka munkanélküli, sikerült elhitetni a lakossággal, hogy nekik a DVU-t kell választani, mert ez a 1,5 százaléknyi külföldi – ők persze nem mondták, hogy ez csak 1,5 százalék – elveszi tőlük a munkahelyeket meg a lakásokat, és ez valóban oda vezetett, hogy a lakosság 12,9 százaléka – a 18 és 25 év közötti férfiak 32 százaléka – a DVU-ra szavazott, akkor aztán tényleg nem foghatom be a számat. (...)

Walser: De hát nem épp a munkanélküliség miatt szavaztak rájuk?

Bubis: De hát a DVU-ra? Majd épp a DVU fogja megoldani a munkanélküliség problémáját!

Walser: Már bocsásson meg, de ha a hagyományos pártok semmit sem tesznek a munkanélküliség megszüntetése érdekében, akkor a választás (...)

Korn: A barna patkányfogók egyszer már kihasználták a munkanélküliséget. A minta adva van, s Ignatz Bubis erre reagált olyan érzékenyen, bár abban talán önnek van igaza, hogy az általános ok nem ez volt.

Walser: Már bocsánat, Franciaországban, Olaszországban, az Egyesült Államokban és más országokban is vannak olyan szociális konfliktusok, amelyek hasonló okokból keletkeznek. És amelyek épp oly szembeszökőek, mint nálunk. Itt azonban rögtön a nácizmushoz kötik. És az emberek épp ezt nem hajlandóak többé elfogadni, épp ezt nem akarják állandóan hallgatni, és ehhez igenis joguk van, hiszen ahhoz a kísértethez nekik már semmi közük nincs. Nekünk is megvannak a magunk problémái, s ehhez kell megtalálni a nyelvet. Ez a mi felelősségünk, Bubis úr.

Walsert még ma is kíséri beszédének visszhangja: németországi felolvasókörútjain a baloldali fiatalok több esetben is antiszemitizmussal vádolták, az egyik (meg nem nevezett) város óriásplakátjain SS egyenruhában ábrázolták az írót, a rendezvényeit közbekiabálásokkal zavarták meg. Walsert már csak azért is elkeseríti a fiatalok vele szemben tanúsított magatartása, mert véleménye szerint a tiltakozók nagy többsége az említett beszéden kívül soha semmit nem olvasott még tőle, s feltételezi, mondanivalóját talán ezért sem értették helyesen. A félreértések tisztázása érdekében az író már több alkalommal is nyilvános beszélgetésre hívta a fiatalokat. A párbeszédre azonban, úgy tűnik, még vámia kell.

A holocaust emlékmű

A Walser által említett holocaust emlékmű építésének terve 1988-ban merült fel először. A tervet sokan bírálták, a Brandenburgi kapu előtti teret, ahová az emlékművet szánták, rögtön Judenplatz-ként (Zsidó térként) kezdték emlegetni. Az SPD közeli polgári kezdeményezésre létrejött *„Perspektive Berlin"* elnökévé **Lea Rosh**-t választották. Ebből a szervezetből lett később az *„Európa meggyilkolt zsidóiért emlékmű pártoló egylet"*, mely tizenkét évig tartó vita után elérte célját: megépülhet a holocaust áldozatainak emlékhelye. Az emlékmű építésére 1994-ben írták ki az első pályázatot. Az ötszáz beérkezett tervezet közül 1995 márciusában kettőt díjaztak. A meghirdetett fordulón négyen jutottak a döntőbe. A Kohl kormány az *Eisemann/Richard Serra* tervét támogatta. **Richard Serra** szobrász és **Peter Eisemann** építész 4000, egyenként 7.5 méter magas betonoszlopból álló rasztert képzelt el. A sírkövekre emlékeztető oszlopok 92 cm-re álltak volna egymástól. Egyetlen követ fehérre festettek volna. A tervezet a fenyegetettség érzését akarta közvetíteni. Berlin akkori polgármestere, a kereszténydemokrata **Eberhard Diepgen** azonban nem volt meggyőződve arról, hogy valóban ez a terv volna a legmegfelelőbb.

Az újabb fordulatot az 1998-as kormányváltás hozta, melyet a szociáldemokraták és Zöldek koalíciója nyert meg. A berlini szenátus átadta a Bundestagnak a döntés jogát. 1998/1999-ben **Michael Naumann** kulturális államminiszter és Peter Eisemann közös elképzelésüket hozták nyilvánosságra: Az Eisemann-féle emlékmű mellé múzeumot, kutatási központot és könyvtárat terveztek. A verseny többi résztvevője ekkor tiltakozni kezdett, az elképzelés állítólag az ő modelljeik elemeit is magán hordozta. 1999-ben a Bundestag végül az Eisemann változatot egy „információs központtal" egészítette ki, s ez lett a végleges változat, mely Berlin központjában megvalósításra vár. Abban az évben a Bundestag határozatot fogadott el, melynek értelmében *„az emlékmű a meggyilkolt áldozatoknak állít emléket, örökké emlékezik a német történelem ezen időszakára, a jövő generációit óvja attól, hogy valaha is lábbal tiporja az emberi jogokat, figyelmezteti a demokratikus jogállam védelmére, az emberek törvény előtti egyenlőségére,*

és a diktatúrákkal, illetve erőszakuralmakkal szembeni ellenállásra."

A hosszú idő alatt rengeteg csatát kellett megvívnia a szervezetnek, olykor ráadásul egészen hajmeresztő véleményekkel került szembe. Az ellenzők között akadtak, akik a helyet nem találták megfelelőnek, s jobb szerették volna a városon kívül, vagy legalábbis annak peremén tudni történelmi múltjuknak eme sötét foltját idéző áldozati helyet. Akadtak azonban olyanok is, akik az egész kérdést azzal utasították el, hogy Németország területén nem álltak kivégzőtáborok, az emlékhelyet ezért Kelet-Európa érintett országaiban kellene fölépíteni. A múlt eseményeire történő folyamatos emlékezés szükségességét a holocaust-tagadók, a történelemhamisítók, a neonáci szervezetek újabb és újabb akciói erősítik meg. Ezt mutatja például a grunewaldi S-Bahn pályaudvaránál elhelyezett tábla is. *„Erről a pályaudvarról több mint ötvenezer zsidót vittek el a lodzi, rigai, varsói, theresienstadti, auschwitzi koncentrációs táborokba"* áll az 1991-ben itt elhelyezett betontömbön, mely a 17-es vágányról egyenesen a haláltáborokba induló vonatokra emlékeztet. A pályaudvar bejáratánál azonban egy másik táblát is elhelyezett valaki: *„Azoknak az embereknek az emlékére, akiket erről a pályaudvarról deportáltak 1941. október18-tól – 1987. október 18-ig."* A tettest mai napig nem sikerült felkutatni.

Michel Friedman

Provokatív óriásplakát Berlin közterén

Amint az a fentiekből kiderül, a szervezetnek korántsem csak a pályázatokkal együtt járó problémákkal kellett szembe néznie. Talán ez lehetett az oka annak, hogy a szervezet elnöke, Lea Rosh egyik alkalommal, 2001 júliusában „drasztikusabb" eszközhöz folyamodott. Berlin-szerte óriásplakátokat helyeztetett el. Az idilli hangulatot árasztó képen egy magas alpesi hegy és egy tó volt látható; a táj nyugalmat, csöndet árasztott. Nem úgy a kísérőszöveg. Óriásbetűkkel a holocaust-tagadók jól ismert mondatát lehetett olvasni: *„Holocaust sohasem volt."* Alatta egészen apró szedéssel: *„Még mindig sokan állítják ezt. Húsz év múlva talán még többen lesznek. Adakozzon Európa meggyilkolt zsidóinak emlékművére."* A hegyvidéki tájat az idézett mondatokkal képeslapokon is osztogatták és napilapokban is megjelent. Július végén egy 15x30 méteres példányt is elhelyeztek Berlin egyik nagy turistaforgalmú pontján, a Pariser Platzon, a Brandenburgi kapu előtti téren. A figyelemfelhívó akciót augusztus végéig kívánták folytatni, a körülötte támadt hatalmas botrány miatt azonban már a hónap közepén el kellett távolítani a plakátokat. A mintegy ötszázezer képeslapot is begyűjtötték, az ingyenes újsághirdetéseket pedig leállították.

A vitatott plakát

A hirdetés egy csapásra megosztotta a város lakosságának véleményét. Az ellenzők mindenek előtt azt kifogásolták, hogy a második mondatot lényegesen kisebb betűkkel írták, így azt már nem minden járókelő olvassa el, közlekedési eszközökből, autóból pedig nem is látható. Ha viszont csak az első mondat olvasható, az kimeríti a közösség elleni izgatás vádját. A német büntetőtörvénykönyv 130. § (3.) szerint: *„Öt évig tartó szabadságvesztésre vagy pénzbírságra büntethető az a személy, aki a nemzetiszocialisták uralma alatt elkövetett tetteket nyilvánosan vagy közösségben oly módon helyesli, tagadja, vagy ártalmatlan színben tünteti fel, hogy ezáltal megzavarja a társadalmi rendet."* **Klaus Geppert**, a berlini Freie Universität büntetőjogi professzora azonban hangsúlyozta, a bűntett esete csak abban az esetben forogna fenn, ha az első mondat önállóan állna a plakátokon. Ebben az esetben legfeljebb arról lehet vitatkozni a professzor megítélése szerint, vajon mennyiben mutattak érzékenységet azok iránt, akik valóban átélték a holocaustot. Egy koncentrációs tábor egykori rabja, aki az üldöztetések során több családtagját is elveszítette, közösség elleni izgatás vádjával jelentette föl a plakát készítőit. Éles szembenállásának adott hangot **Janusz Kuroszczyk**, a *Zsidó Nemzeti Alap* elnöke is: *„A náci uralom több millió áldozatát érte újabb pofon azzal, hogy Lea Rosh csak* ***Paul Spiegel*** (Németországi Zsidók Központi Tanácsának elnöke) *kérésére és nem saját meggyőződéséből állította le a plakátakciót."* A kivitelezést ugyanis Paul Spiegel sem tartotta helyénvalónak. **Walter Rothschild** rabbi legalábbis kérdőjelet tett volna a vitatott mondat végére. A Németországi Zsidók Központi Tanácsának alelnöke, **Michel Friedman** *„tűrhetetlennek"* nyilvánította a plakátot, és azonnali eltávolítását követelte. *„Nagyon veszélyes így provokálni."* Félelme nem

volt alaptalan: A képeslapot, a „Holocaust sohasem volt" mondattal valaki visszaküldte a hitközséghez azzal a kiegészítéssel: *„Mi mindig is ezt mondtuk."* Az egyik neonáci, akit azóta már el is ítéltek, az óriásposzter előtt kezében transzparenssel: *„És a Wehrmacht sem követett el bűnt"* fényképeztette le magát. **Manfred Roedert** egy évi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, az általa megfogalmazott kijelentés a plakát első mondatát ugyanis a holocaust-tagadók értelmezése szerint egészítette ki.

Akadtak a plakátnak azonban támogatói is, például Berlin akkor még csak megbízott polgármestere. **Klaus Wowereit** (SPD) szerint, ha *„egy plakáttal eredményt akarunk elérni, provokálni kell."*

Gerhard Schröder szövetségi kancellár szerint az emlékmű nem az áldozatok s nem is a tettesek emlékhelye lenne. Számára az emlékmű az emlékezés helye, illetőleg az a hely, ahol azokra emlékezünk, akikre egyébként sehol máshol.

Az akció mindenesetre nem volt eredménytelen, még ilyen rövid időn belül is nagy összeg érkezett az alapítvány számlájára. A plakáton olvasható telefonszámra érkezett hívásokkal – aki a megadott számot tárcsázta, öt márkával növelte telefonköltségét – három héten belül 40 ezer márka (kb. 20 ezer euró), az adakozás egyéb formájában pedig több mint egy millió márka (fél millió euró) érkezett a pártoló egylet számlájára. Az ötvenmillió márkás költséghez, melyet az állam magára vállalt, a társaság ötmillió márkával kívánt hozzájárulni. Ezt az összeget első sorban a föld alatti „információs központ" kialakítására fordítanák, ahol az öt millió meggyilkolt zsidó áldozat nevét (melyeket a Yad Vashem bocsát rendelkezésükre), lehet majd megtalálni. A 2007-re elkészülő emlékhelyet Peter David Eisemann amerikai építészmérnök tervei alapján építik. A 2700 betonsírkövet ezzel a föld alatti „információs központtal" kötik össze. 2001-ben a vitát azzal zárták le, hogy 2002-ben a téli fagy megszűnésével elkezdődhetnek az építési munkálatok. Eisemann azonban leállította a folyamatot, a fél métertől négy méter hosszúságig terjedő hasábokat immár ugyanis nem betonból, hanem természetes palából képzelte el. A betonnal azért nem volt megelégedve, mert az nagyon érzékenyen reagál az időjárás változásaira. Lea Rosh elfogadhatatlannak tartotta a javasolt változatást, szerinte az építés megkezdése előtt néhány nappal már sem az idő, sem a költségek miatt nem lehet változtatni a terveken. Most tehát úgy tűnik, mégiscsak betonból készül el a 2700 sírkő.[9]

Voltak, akik az emlékművet azzal az indokkal utasították el, hogy úgyis fölépül újból a Zsidó múzeum[10], s abban a holocaust áldozataira is emlékeznek majd. A múzeum, mely a zsidó nép kétezer éves történetét kívánja bemutatni, nem tévesztendő össze azonban a zsidóság huszadik századi tragédiáját őrző emlékhellyel.

A zsidósággal szembeni előítéletek

Nyilvános vitákon, médiában, emléknapokon újból és újból szóba kerül, mennyire fontos nem csak a múlt eseményeinek, a zsidó nép sorstörténetének alapos ismerete, de az ismeretek átadása is. Hiszen a német lakosság a zsidóságot mind történelmi-kulturális, mind pedig szociális értelemben még mindig kívülállónak tekinti. A számtalan dialógus ellenére is érezhető a „mi" és az „ők" elkülönítés. Többen még mindig a régi klisék szerint ítélik meg a zsidókat, ami ugyancsak annak a bizonyítéka, mennyire nem túlhaladott dolog a német-zsidó párbeszéd jelentőségét szem előtt tartani.

Táblázatunkban néhány példát talál arra, milyen előítéletek élnek a német lakosságban a zsidókról.[11]

A legfontosabb negatív előítéletek a zsidókkal szemben: a hataloméhség, haragtartás, pénzsóvárság a történelem során szinte változatlanul megmaradtak. Többen nehezményezték, hogy a zsidók újból és újból felidézik a múlt eseményeit, kizárólag azért – amint ezt szilárd hittel állítják – hogy anyagi és morális előnyük származzék ezekből. Ehhez jön aztán a zsidó összeesküvés rémképe. Gyakran tüntették fel őket vallásos, hagyományőrző csoportként, ehhez azonban rögtön a zsidó családok összetartása kapcsolódott, mely által a pozitív tulajdonság visszájára fordult. A legelterjedtebb antiszemita elképzelés továbbra is gazdasági természetű: pénzsóvárság, fösvénység, sikerek az üzleti életben. A kárpótlással kapcsolatos tárgyalások, a zsidó tulajdonok visszaadása ezt a képet tovább erősítette az emberekben. Végül, a külsőre vonatkozó megállapítások szinte minden esetben rasszista jellegűek voltak

Amint azt Ignatz Bubis a *TRIBÜNE* című frankfurti folyóiratnak 1998-ban adott interjújában elmondta, a legtöbb német egyáltalán nincs azzal tisztában, kiket is értsen a zsidóság alatt. Vannak, akik náci kategóriák szerint próbálják meghatározni, s a zsidóságot fajként definiálják. Aztán vannak, akik szerint a zsidók izraeliek, ők az izraelita és izraeli szavakat keverik össze. És akadnak persze olyanok is, akik semmit sem tudnak kezdeni a szó jelentésével, s gyakorlatilag tudatlanságuk következtében alakul ki bennük gyűlölet.

Százalékban kifejezve

	1987	1993
Vallásos	75	79
Sikeres az üzleti életben	75	73
Összetartanak	70	67
Hagyománytisztelő	65	64
Intelligens, okos	50	46
Becsvágyó	49	48
Szorgalmas	46	41
Ravasz	42	44
Művészileg tehetséges	39	34
Bátor	34	28
Érzékeny	32	36
Kötelességtudó	29	27
Pénzsóvár, kapzsi	28	31
Haragtartó, engesztelhetetlen	26	33
Politikailag radikális	22	29
Rendes, tiszta	20	23
Fösvény	20	21
Hatalomra éhes	19	23
Kiszámíthatatlan	15	20
Tapintatlan, kíméletlen	15	21
Összeesküvő	12	19
Szerény, igényes	11	12
Hűséges	11	11
Becsületes	11	9
Alattomos	9	12
Félelmetes	7	10
Romboló, bomlasztó	4	8
Gyengélkedő	4	4
Csúnya	4	4
Gyáva	4	6

Német szélsőjobboldali pártok

Talán innen eredeztethetők a szélsőjobboldali pártok eszméi is. Néhány ezernyire tehető azoknak a fiatal náciknak a száma Németországban, akik újból fel akarják támasztani Hitler náci birodalmát, akik gyűlölik a zsidókat, a külföldieket és céljaik elérése érdekében erőszakot alkalmazva, agresszív módon képviselik a német nemzetiséget. Lényegesen többen vannak azok az – első sorban – futballrajongók és szkinhedek, akik náci jelképeket használnak és hangerejükkel, külsőjükkel, viselkedésükkel, brutalitásukkal rémítik meg az átlag polgárt. Provokálni akarnak, félelmet kelteni, náci idézeteket használnak, politikával azonban nem foglalkoznak. Az *„Új jobboldal"* velük ellentétben magas ideológiai szinten politizál, tevékenységüket azonban nem annyira nyilvános politikai akciók során, inkább irodalmi körökben, előadások keretében fejtik ki. A *Republikánusok* a német nemzeti mozgalmakra jellemző, tekintélyelven alapuló gondolattartalmakkal inkább a kispolgárságot kívánják megszólítani. Követeléseik nem sokban témek el a *DVU* (Német Népi Unió) és az *NPD* (Németország Nemzeti Párt) által hirdetett ideológiától. Az *NPD*-t többször is be akarták már tiltani, épp néhány hónapja is folytak ezzel kapcsolatban tárgyalások. Először 2000 júliusában döntött úgy **Otto Schily** belügyminiszter, hogy komolyan mérlegeli a párt legális működésének további engedélyezését. Akkoriban egy düsseldorfi S-Bahn pályaudvari állomásán egy robbanókészlet megsebesített egy főleg zsidó bevándorlókból álló csoportot.

Az 1964-ben alapított párt 1966 és 1969 között élte virágkorát, akkoriban hét tartományi pártban is jelen volt s nem sok hiányzott ahhoz, hogy a Szövetségi Parlamentbe is bejusson. 2001-ben a párt betiltását megfogalmazó indítvány demokráciaellenességükre, a neonácikkal való együttműködésükre, illetőleg idegengyűlöletre és antiszemitizmusra épülő programjukra hivatkozott.

Míg az antiszemiták gyűlöletbeszéde elsősorban a jelenre nézve hordoz veszélyeket, addig a filoszemiták torz szemléletmódja, a múlt eseményeinek „átírására" irányuló szándék a jövőbe történő átörökítés szempontjából káros. Efféle „múltátigazító" tevékenységet folytatott **Daniel Jonah Goldhagen** amerikai holocaustkutató: *Hitler önkéntes végrehajtói* című, igencsak vaskos könyvében. Félresöpörve minden eddigi kutatást, új elmélettel állt elő, arra a kérdésre keresve a választ, miként volt lehetséges az, hogy egy ilyen mély kulturális hagyományokkal rendelkező nemzet, amilyen a német, önként vállalkozott a zsidóság kiirtására. Kötetében mindvégig sematikus világképet közvetített, durva általánosításokat használt; abból indult ki, hogy a német nép kultúrájában látensen mindig is jelen volt az antiszemitizmus, illetve, hogy az antiszemitizmus alapvetően része a német kultúrának. Állításai, mivel azokban hamis holocaust-képet közvetít, tudományos szempontból tarthatatlanok voltak.

Viszonylag új jelenségnek számít ugyanakkor, hogy a németországi baloldali értelmiség erős kritikával szemléli az ország zsidó lakosságát s viszonyuk egyre inkább megromlani látszik.

A rasszizmus jelenségét **Ivan Nagel** a *Moses Mendelssohn díj* átvételekor (2000) mondott ünnepi beszédében a patkánynemzetség idegen patkányokkal szembeni viselkedéséhez hasonlította. Ha ugyanis egy patkánycsaládba idegen patkány téved, abban a pillanatban, ahogy a család valamely tagja megérzi az idegen szagot, mintha áramütés érte volna, teste megrándul, éles hangot bocsát ki magából, mellyel mintegy a család többi tagját figyelmezteti, illetve adja meg a jelet a támadásra. Az idegen patkány ekkor már tudja, milyen borzalmas dolog történik vele az elkövetkező pillanatban, tisztában van a szörnyű vég elkerülhetetlenségével is, ezért aztán nem is védekezik, némán tűri, hogy a patkánycsalád elevenen széttépje. *„A cigánynak fokhagyma szaga van, a bennszülöttnek ürühús szaga, a melegnek női parfüm, a zsidónak zsidó, a négernek néger szaga."*[13]

A holocaust után német és osztrák zsidók által írott könyvek címei jól tükrözték az akkori életérzést: *„Ez nem az én országom"* (**Lea Fleischmann**), „Saját országában idegen" (Henryk M. Broder és **Michel Lang**), *„Nem tudjuk, mi lesz holnap. Csak azt tudjuk, mi volt tegnap"* (**Peter Sichrovsky**), *„A tettesek országában"* (**Susan Heenen-Wolff**), *„Németországban szenvedni"* (**Richard Chaim Schneider**)

1964-ben felmérést végeztek német zsidó fiatalok között, hol képzelik el jövőjüket.[14] A megkérdezettek 73 százaléka Izraelt választotta, 18 százaléka az Amerikai Egyesült Államokat és csak 8 százaléka Németországot. Az 1977-es tanulmány szintén drámai eredményeket mutatott. A megkérdezettek 84 százaléka nem érezte magát otthon Németországban. **Hendrik Van Dam**, a Németországi Zsidók Központi Tanácsának főtitkára 1966-ban a következőképp fogalmazta meg a tapasztalatokat: „ma úgy tűnik, a német-zsidó szimbiózisból német-zsidó pszichózis lett."[15]

1990-ben 377 német zsidót kérdeztek meg a volt Nyugat-Németország területén. Ekkorra 56 százalékuk már visszautasította azt az állítást, hogy Izrael volna igazi otthonuk, 64 százalék pedig elsősorban németnek tartotta magát.[16] Ennek az az oka, hogy időközben felnőtt Németországban a harmadik generáció is, akik jövőjüket már egyértelműen Németországban képzelik el. A helyi hitközségektől a Központi Tanácsig, a rabbi-konferenciáktól a Zsidó Tanulmányok Főiskolájáig intézményes keretek között is megpróbálják megteremteni azokat a feltételeket, melyek segítségével a felnövekvő zsidó fiatalok kialakítják saját szellemi, vallási vezetésüket.

Németország egyesítése óta pedig már az ország egész területén oktatják az általános iskolákban a holocaustot. (Az NDK-iskolákban azelőtt nem szerepelt az oktatásban a vészkorszak.) Ma a 9-10. osztályosok (15-16 évesek) történelem- és társadalmi ismeretek tantárgya foglalkozik a holocaust témájával – melyre átlagosan húsz óra áll rendelkezésre.[17]

Mint látható, (Nyugat-) Németország, bár elég későn, a hatvanas évek végén kezdett el foglalkozni a nemzetiszocialista múlttal, a hetvenes évektől azonban, azt lehet mondani, intenzívvé vált ez a múltfeldolgozás. (Kelet-Németországban a kérdést kezdettől fogva elintézettnek tekintették azzal a megállapítással, miszerint a volt náci vezetők Nyugat-Németországban találhatók, s a hivatalos kelet-német politika ezzel tulajdonképpen szőnyeg alá söpörte az egész problémát.) Nyugat-Németországban nemcsak a témával foglalkozó szakemberek, írók, az értelmiség látta be, mennyire fontos a kérdéssel foglalkozni: ha az akkori kulturális, civilizáci-

ós állapotok között ilyen borzalmakat voltak képesek elkövetni, vajon elég szilárd alapokon áll-e ma a civil társadalom, mi védi meg az újabb bűncselekménytől? Talán az egyéni erkölcs? Vagy a társadalmi és állami intézmények? Abban ma már egész Németországban mindenesetre egyre kevesebben kételkednek, hogy fontos a múlt ébren tartása, fontosak a diskurzusok, melyek – amint az elmondottakból kitűnik – hol intenzívebben, a teljes nyilvánosság körében, hol szűkebb körben zajlottak, s zajlanak remélhetőleg a jövőben is.

Marcel Reich-Ranicki

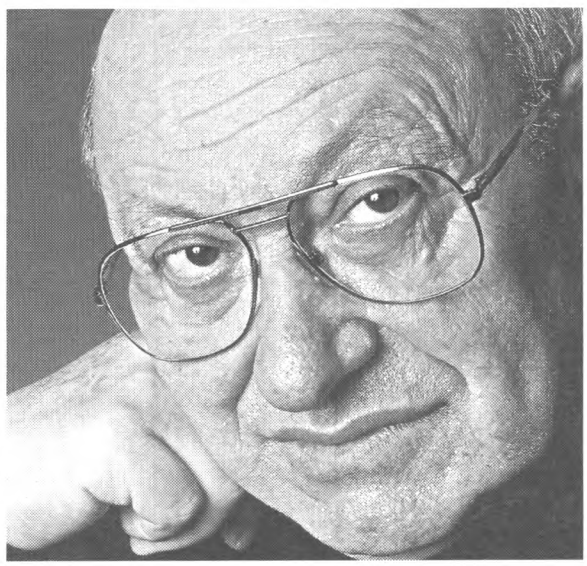

*

Májusban **Jürgen Möllemann**, a német liberális párt elnökhelyettese, kijelentésével feszültséget teremtett a német zsidók és a németek között. Eszerint viselkedésével maga **Michel Friedman**, a Németországi Zsidók Központi Tanácsának elnökhelyettese gerjeszti Németországban az antiszemitizmust. Bár a párt elnöke, **Guido Westerwelle** nyomban felszólította helyettesét, kérjen bocsánatot Friedmantól, ő ezt előbb megtagadta, majd amikor Westerwelle már a pártból való kizárással fenyegette, a következőket mondta: Elnézést kér a német zsidóktól, ha kijelentésével netán megbántotta volna őket, „ám – folytatta – nem fogok Friedman úr lába előtt csúszni."

Június elején pedig épp ebben a feszült légkörben állt elő **Martin Walser** legújabb regényével, melynek címe: *Egy kritikus halála*, s amely még meg sem jelent, amikor a kritikusok és irodalmárok körében máris heves vita kezdődött róla. Az új mű előzetes értékelések szerint nem mentes holmi antiszemita kliséktől, a gyűlölet felhangjaitól. A jelzők ezúttal azonban egyetlen személyre, **Marcel Reich-Ranicki**re, a német irodalmi élet sztárkritikusára irányulnak. Walser, kiadójával, a *Suhrkamp Verlag*gal egyetértésben arra gondolt ugyanis, hogy folytatásos közlésre felajánlják a regényt a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* irodalmi mellékletének. Walser legnagyobb meglepetésére azonban **Frank Schirrmacher**, az FAZ szerkesztője, visszautasította a kézirat kinyomtatását. Schirrmacher részéről már csak azért is volt váratlan ez a válasz, merthogy ő méltatta Walser irodalmi teljesítményét a német könyvkereskedelem békedíjának átadásakor, 1998-ban a frankfurti Paulskircheben (Walser ott elmondott ünnepi beszédéről itt már külön fejezetben beszéltem). Schirrmacher már csak azért sem tartja etikusnak, hogy Walser regénye náluk jelenjen meg, mivel korábban hosszú éveken keresztül, épp ennek a napilapnak hasábjain szerkesztette Ranicki a hétvégi kulturális mellékletet, benne a népszerű Frankfurti Anthologiával. Walserhez írott nyílt levelében Schirrmacher Ranicki varsói gettóban elszenvedett múltjára utalt a következő mondattal: *„Értse meg, nem fogunk kinyomtatni egy olyan regényt, amely azzal játszik, hogyan lehetne ezt a gyilkosságot fikció útján utólag mégis elkövetni."*

A regény június végén jelent meg, s úgy tűnik, a körülötte keletkezett vita mindössze jó reklámnak bizonyult, hiszen máris rengeteg példányt adtak el belőle, noha mind a baloldali fiatalok, mind pedig egyes irodalmi körök többször is tüntettek annak érdekében, hogy a regényt ne nyomtassák ki. Recenziókban azóta nem szűkölködik Walser, interjúkra azonban már egyre kevésbé vállalkozik.

Jegyzetek

[1] Stephan Braese: Die andere Erinnerung. Philo, Berlin/Bécs 2001 272. old

[2] Rolf Hochhuth: A helytartó. (4. felv.) Ford: Kalász Márton – Európa, Budapest 1966

[3] Szenes Sándor: Befejezetlen múlt Budapest, 1994, 301. old.

[4] Rainer Werner Fassbinder: Der Müll, die Stadt und der Tod. Verlag der Autoren, Frankfurt am Main 1993

[5] Marcel Reich-Ranicki: Mein Leben. dtv München, 2000. 541. old.

[6] Martin Walser 1927-ben született a Bódeni tó mellett Wesserburgban. 1943-1945-ig légvédelmi kisegítő szolgálatosként, majd Wehrmacht-szolgálatosként a második világháborúban vett részt. 1946-1951 között irodalmat, történelmet és filozófiát hallgat Regensburgban és Tübingenben, majd *Franz Kafkáról* doktori disszertációt írt. 1949-1957 között riporterként, rendezőként és hangjátékíróként dolgozik Stuttgartban; 1953-ban tagja lesz a Gruppe '47-nek. 1955-ben *Templones vége* című elbeszéléséért megkapja a Gruppe '47 díját. 1957-ben *Házasságok Philippsburgban* című regényéért Hermann Hesse díjjal tüntetik ki. 1961-ben az SPD oldalán publicistaként vesz részt a Szövetségi Köztársaság választási kampányában. 1962-ben bemutatják *Tölgy és Angora* című drámáját, melyért a Gerhart Hauptmann díjat vehette át.

[7] Die Walser-Bubis Debatte. Eine Dokumentation. Hrsg.: Frank Schirrmacher Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999

[8] Juden in Deutschland nach 1945. Bundeszentrale für politische Bildung, Frankfurt am Main 1999 86. old.

[9] Ld. Papp Kornélia cikkét a *Hetek* című folyóirat 2001. augusztus 25-i számában.

[10] A Zsidó múzeum építési folyamatáról és megnyitásáról a *Szombat* 2001.decemberi számban jelent meg írás.

[11] Werner Bergmann/Rainer Erb: Antiszemitizmus a Szövetségi Németországban, Opladen, 1991 114. oldal, 310 oldal; Elisabeth Noelle-Neumann: Szélsőjobboldaliság Németországban. Dokumentáció. Allensbach 1993 A7-es táblázat.

[12] Otto R. Romberg/Susanne Urban-Fahr(Hrsg): Juden in Deutschland nach 1945. Bundeszentrale für politische Bildung, Frankfurt am Main, 1999 42.old.

[13] Ivan Nagel: Streitschriften. Siedler kiadó, Berlin 2001 12.old.

[14] Otto R. Romberg/Susanne Urban-Fahr(Hrsg): Juden in Deutschland nach 1945. Bundeszentrale für politische Bildung, Frankfurt am Main, 1999 42.old.

[15] Kuschner: Zsidó kisebbség a Szövetségi Németországban. Köln 1977, 97.old.

[16] Alphons Silbermann/Herbert Sallen: Zsidók Nyugat-Németországban. Köln 1992, 104-105. old.

[17] Freidrich Ebert Alapítvány: Tanítás a Holocaustról. Konferenciaanyag Budapest 2001. április 17-20

MARTIN WALSER

Auschwitz, vég nélkül*

Auschwitz óta egyetlen nap sem telt el. Létezik olyan időszámítás, amelyben nem kell arról beszélni, vajon elévülnek e a bűnök vagy sem. Ezt az időszámítást történelemnek nevezik. Az Auschwitz-valósággal történő minden egyes találkozás alkalmával azonban azt lehet érezni, hogy ebben az időszámításban Auschwitz óta még egyetlen nap sem telt el. Auschwitzról nem tudunk olyan történelmi kiforrottsággal beszélni, mint ahogyan a 19. század népirtásairól beszélünk. Egyetlen kép bármely koncentrációs táborról elég ahhoz, hogy ne legyen több mondanivalónk. Avagy akad e olyan jelentkező, aki megmagyarázná, hogyan is tehettünk effélét? Nagyon is érthető hát, ha az áldozatok és az áldozatok hozzátartozói büntetést, s általa igazságszolgáltatást akarnak; ugyanakkor az is érthető, ha mi, akik a tettesek népcsoportjához tartozunk, úgy érezzük, a büntetőeljárás megszabadít bűnünktől. Személy szerint persze nem osztom ezt a hitet. A tettesek személyes történeteiből azonban tudhatjuk, hogy nekik semmi sem volt olyan fontos, mint hogy megmagyarázzák tettüket. Meg kell értetniük magukat. Tudniuk kell, miért tettek ilyesmit. És ez a Miért aztán mintegy önigazolásként is szolgál. Önmagában a bűnt egyénileg képtelenség elviselni. És egy nép, egy társadalom? Minden esetre úgy próbálunk segíteni magunkon, hogy a bűnt, a konkrét borzalmat egy halom törvényszolga nyakába varrjuk. Azt a kérdést azonban mégsem tudjuk elhárítani magunktól, hogyan is volt képes hirtelen ennyi jól nevelt ember efféle dolgokra. Valószínűleg egyetlen egyetemi szakkollégium sem akad, amely ok-okozati összefüggésbe tudná állítani nekünk a történteket. Nincs olyan ok, amelyhez ezt az okozatot lehetne rendelni. S mégis, ezt

a halálgyárat mi építettük. Mi fejlesztettük. Lépésről lépésre. A modern munkamegosztás elvei alapján. Szakemberek segítettek benne. Mindenki csak a saját szakterületén. Erkölcsi szakidiotizmus. Ezzel kapcsolatban hasonlatot hoznék, mellyel azonban nem egyenlőségjelet akarok tenni két dolog közé, mindössze azt akarnám sejtetni, mit is nevezünk tudományos gondolkodásnak: A tudósok fejlesztéseket hajtanak végre, fegyvereket állítanak elő, melyekkel ki lehet irtani az emberiséget. S mindezt teljes ártatlansággal teszik. Tevékenységük teljesen legitim. Náciainknak is voltak szakembereik, akik tudománnyá emelték a rasszizmust. A tudósok a halálgyárak szerkezetével voltak elfoglalva. Az egyik Auschwitzban dolgozó férfit Dr. Faustnak hívták. Az embereket pedig át kellett formálni, hogy segédkezzenek ebben az irtásban. Méghozzá minden szinten: az egyszerű serényektől, az óvatos cinikusokig mindenkit. Auschwitzban társadalmunk egésze közreműködött. De épp ezt a feltevést viseljük el a legnehezebben. Egy francia vagy egy amerikai egészen másképp nézi az auschwitzi képeket, mint mi. Neki nem kell arra gondolnia: Ezek vagyunk! Ők gondolhatják: Ezek a németek! De mi, gondolhatjuk e: Ezek a nácik!? Én nem tudok erre gondolni. Ez a szégyen a mi történelmi viszonyaink között keletkezett. Aztán örököltük az egész történelmet. Nem csak a szabadalmi hivatalt meg az állami galériákat. A folytatás mi magunk vagyunk. Azokat a körülményeket is továbbvisszük, amelyek Auschwitzhoz vezettek. Ez persze nem jelenti azt, hogy képesek lennénk még egyszer ilyesmire. Ez csak azt jelenti, hogy nem elég, ha összerázkódunk a képeken látható borzalmas erőszakon, majd gyorsan valamely törvénykönyvben keresünk mentséget. Az Auschwitzban elkövetett tettekre biztosan nem létezik határozat. Ezt bizonyítja az a groteszk kísérlet is, hogy megpróbálunk egy vagy két millió halottat egyszerű tárgyalásokkal elintézni. Persze mindannyiunkban él a kísértés, hogy védekezzünk Auschwitz-cal szemben. Odanézünk, majd elfordítjuk tekintetünket. Ilyen képekkel nem lehet élni. Az áldozatok és a tettesek még mindig két oldalon állnak. Vannak megbékélést segítő szervezetek. Vannak próbálkozások, melyek azt akarják megakadályozni, hogy bénulttá tegyen bennünket a szégyen. Mindez persze jobb a semminél. A bennünk dúló harcot azonban nem csendesíti le. Korunkban semmi sem hasonlítható Auschwitzhoz. Számomra nem létezik olyan álláspont, melyet képviselve határozott véleményt alkothatnék arról, ami történt; vagy akár csak az áldozatok szemszögéből elfogadható, a tettesek számára elviselhető javaslatot tehetnék. Egyetlen Auschwitzról mutatott kép képes szétzúzni minden lehetséges egyezményt ezzel a múlttal, mely ezért aztán nem tud múlttá válni. Egyetlen német sem képes a táborok talajáról felülemelkedve kijelenteni, hogy akik ott közreműködtek, azok pszichopaták, vagy specialisták voltak, s hogy neki ezekhez semmi köze. Nem vagyunk e

* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1989

mindannyian pszichopaták, specialisták? Van közünk hozzájuk, ők okozzák nyugtalanságunkat, szerzik sikereinket, adják tisztességünket, becsületünk tudatát, értelmünkbe vetett óriási bizalmunk. Ez persze nem azt jelenti, hogy lelkiismeretünket akarnánk demonstrálni, még ha az nem is létezik, de azt azért mégiscsak el kell ismerni: Auschwitzot nem lehet leküzdeni. Már az is figyelemre méltó, hogy mindazok után, ami történt, megtaláltuk ezt a kifejezést: A múlt leküzdése! Sem Isten, sem az utána következő humanizmus nem óvott bennünket attól, hogy megalkossuk Auschwitzot, majd pedig annak leküzdésére álljunk át. Ha szemügyre vesszük ezeket a korszakokat, tapasztalatból állíthatjuk, hiányzik belőlünk valami. Valami, amit Isten és a humanizmus hordozna. Valami olyasmi hiányzik belőlünk, ami túlmutat az egyénen. Amivel szemben elszámolnivalóink lennének. Ami képtelenné tette volna számunkra, hogy bármilyen módon részt vállaljunk az auschwitzi halálgyárban. Valami olyasmi, amit még sem Isten, sem a humanizmus nem teremtett meg. Túl korán szabadítottuk fel magunkat. Az Auschwitzról készült képek előtt mindenki beláthatja: folytatnunk kell a pert. Életünk végéig. Magunkban. Hiszen olyan közös hangot úgysem találnánk, amelyen Auschwitzról beszélhetnénk. Mint egyének pedig be kell ismernünk az Auschwitz-szégyent. Vagyis: a mindenféle liberális és felszabadító aktus dacára jelentéktelennek tűnünk önmagunk számára. Auschwitz kapcsán azt tapasztaljuk, hogy mint egyének elutasítjuk a bűnt; elutasítjuk, elavultnak, irracionálisnak tekintünk mindent, ami meghaladja az időközben gyémántkeménnyé vált individualitásunkat...

Auschwitzi képek előtt efféle vallomás tör elő a szemlélőből. Be kell ismernünk, hogy bár büszkék vagyunk semmire nem kötelező pluralizmusunkra, mint egyének képtelenek vagyunk viselni a történelem terhét. Ehhez bizonyos transzcendens értékekre van szükségünk, szolidaritásra ...csupa idegen szó. Mint egyének nem tudjuk elviselni azt, amit közösen tettek. Ezért a zűrzavar, az elfojtás. Mindez pedig merő félhivatalosság Auschwitz-cal szemben. A túlélők, az áldozatok hozzátartozói joggal érezhetik, hogy valami operaszínpadi trükkel hirtelen csupa fesztelen, modern, mindenféle kötöttségtől megszabadult egyének közé került. Német, mi az? Kelet? Nyugat? Német nép? Sohasem hallottam. Itt mindenhol csak kölniek vannak, meg berliniek, stuttgartiak, frankok, vagy vesztfáliaiak. De egyetlen német sincs. Ez a cég 1945-ben csődbe jutott. Túlélte viszont a *Siemens*, a *Deutsche Bank*, az *AEG*, a *Bayer*, *BASF*, a *Flick*, a *Hoesch*, a *Thyssen*... Igen, cégek Auschwitzban is voltak. De hát mi egy cég? Van-e a cégeknek emlékezetük, lelkiismeretük? A cégek mégsem morális intézmények. Mért ne lehetne valaki bankár, meg gazdasági vezető Hitler alatt, majd Adenauer alatt, majd... Mindössze az őt igazoló személyzetet kell kicserélni. Vagyis nincs szakadás. Csak összeomlás. Aztán újjáépítés. A jogutód legjobb tudása szerint számol, szervez, ünnepel, emlékezik: vagyis, van határidőnaplója, mely mindent legyőz. És mi? Mi hagyjuk, hogy legyőzzön. Mindannyiunkat. Sokkal közelebb állunk egymáshoz, mint amennyire az a bennünket hivatalból ellátóknak, pótolhatatlanságunk szállítóinak, individualizmusunk termelőinek ínyére volna. Auschwitz egyetlen foltra kényszerít bennünket. Valljuk be: az hoz bennünket ilyen közel egymáshoz, ahogyan Auschwitzra reagáltunk...Nem valami kellemes dolog, hogy csak a legrosszabb, az Auschwitz-szégyen tart össze bennünket. Az auschwitzi képek épp az ellenkezőjét mutatják annak, ami a bírósági termekben volt látható. A bíróságon a tettesek egyének, az áldozatok tömegével voltak. Az auschwitzi képeken az áldozatok egyének voltak, a tettes egy nemzet. A mai egyén már emancipálódott a nemzettől. Az egyén a társadalom része, mely hagyja, hogy legyőzzék. És a félhivatalosság még fizeti is ezt. A legyőzés is annak a munkamegosztásnak a része, mely Auschwitzot okozta. De ma már sem gyónni, sem vezekelni, sem imádkozni nem tudunk. El tudunk e gondolkodni legalább fontosságunkon? És beszámíthatóságunkon – meg lehet ezt parancsolni? Ezt talán már nem csak a teljesítő- és élvezőképességgel lehet bizonyítani, hanem azzal is, hogy képesek vagyunk azonosulni velük, hogy szolidárisak vagyunk. De mit jelenthet az, hogy azonosulni velük? Úgy gondolom, ha ilyen méretű bűnt utólag néhány gonosztevőre redukálunk, az semmiképp sem segíti az áldozatokra történő emlékezést, a túlélőket meg aztán végképp nem. Miféle besorolás ez: Ha **Goethe** *Faust*járól van szó, odatartozom, az auschwitzi Dr. Fausthoz azonban semmi közöm. Ami Goethevel közös bennünk, az vele is közös. Mindenkorra veszélyesnek tartom, ha társadalmak, népek, államok minden hatalmukkal és erejükkel bűnöket legitimálnak és követnek el, majd pedig kiválogatják a tetteseket.

Olyan korban, amikor egyén feletti tettesek egyfajta legalizáció mellett hatalmas bűnöket követnek el, már nem elegendő, ha az egyén finoman távol tartja magát mindentől, s lelkiismeretét, melynek már csak mint adófizető tartozik, adminisztrációra használja. Az a színjáték, melynek már **Szophoklész**re sem volt szüksége ahhoz, hogy megrázó hatást érjen el, **Filbinger** miniszterelnök élménysivárságának nyilvános demonstrációja volt. Nyilvánvaló, hogy egészen a halálos ítéletet hozó bíróig óriási nevelő- és kulturgépezet gondoskodik a jó lelkiismeretről. Úgy vélem, ha a társadalom, melyhez tartozunk, bűnt követett el, mi magunk is bűnösök vagyunk. Erre mutattunk példát Auschwitz-cal. Senki sem tudja megmondani nekünk, hogyan is álljunk a tettesekhez tartozás gondolatához. Azt már aztán mindenki maga dönti el, amennyiben beszámítható, melyik félhez sorolja magát, s milyen következményei lesznek annak. Előírásokkal ezt valószínűleg nem lehet meghatározni. Mindaz, amit mond vagy tesz valaki, vallomás. Ellentétben a beismeréssel, melyet másoknak, mások előtt teszünk, a vallomást önmagunk előtt, önmagunk számára tesszük.

Elég egyetlen pillantást vetni egy Auschwitzról készült képre, s legalábbis egy dolgot mindenki beismer: Nem tettük rajta túl magunkat. Tehetsz vele bármit, nem tudsz megszabadulni tőle. Nem tudsz úrrá lenni rajta. A képekből sugárzó erőszak belőled indult ki és most hozzád tér vissza. Nem elég, ha a szülőket, nagyszülőket megkérdezed: hogy történt ez. Kérdezd magad, hogyan lehetséges ez.

Újabban szeretném elfordítani tekintetemet ezektől a képektől. Kényszerítenem kell magamat, hogy odanézzek. És nagyon is tisztában vagyok azzal, hogy kényszeríteni kell magamat. Ha egy ideig nem kényszerítem magam, azt veszem észre, hogy elvadulok. S ha arra kényszerítem magam, hogy odanézzek, tudom, csak azért teszem, hogy beszámítható legyek.

Papp Kornélia fordítása

Esztertáska

A zsidó nő

*Július 16-án mutatták be ünnepélyesen A zsidó nő c. tanulmánykötetet, amely a Zsidó múzeum hasonló című, szeptember elejéig látható kiállításához készült. A kiállítás kurátora és a kötet összeállítója Toronyi Zsuzsanna levéltáros-múzeológeus – egyébként esztertársunk. Mi sem természetesebb, hogy büszkék vagyunk a kiállításra és a szerényen „katalógusként" emlegetett tanulmánykötetre, ezért e számunkban szeretnénk kis ízelítőt kínálni belőle. Az Esztertáska munkatársainak történelmi témájú tanulmányaiból válogattunk néhány részletet. **Juhász Bori** az 1870-es, 80-as években született magyar zsidó nők egy csoportjáról ír, akik aktív feminista politizálást folytattak.*

Eszter táskájából egy érdekes interjú is kihullik: az Olaszországban élő, magyar származású Bruck Edittel beszélgetett Pető Andrea.

TORONYI ZSUZSANNA

Hol voltak a zsidó nők?

A Magyarországon élő zsidókat polgári és politikai jogok tekintetében 1867-ben egyenjogúsították az ország többi polgáraival. A hétköznapi életben azonos törvényi feltételekkel vehettek részt, mint a nem zsidó többség, a „Gründerzeit" éveiben bekapcsolódhattak a modern Magyarország megteremtésébe – de mindez „természetesen" csak a férfiakra vonatkozott. Rájuk vonatkoztak a törvények, ők alapíthattak gyárakat, ők vehettek részt a választásokon, szerkeszthették a modern irodalmi, társadalomtudományi, művészeti lapokat. Valóban így van ez? Valóban elhisszük, hogy a gyárosok, kereskedők, lapszerkesztők asszonyaik nélkül hozták létre mindazt, amire ma is büszkék vagyunk?

Ha a történelemkönyveket nézzük – el kell hinnünk. A modern magyar zsidó történelemmel foglalkozó összefoglalók szinte semmit sem írnak a zsidó nőkről – sem összefoglalóan, sem egyes személyeket kiemelve. Ha zsidó nőkről kívánunk ismereteket szerezni, akkor be kell émünk a néprajzi könyvekkel – ahol a kóser konyha sajátosságairól, a házasság, vagy a gyerekszülés szokásairól olvashatunk.

De mi történt a zsidó nőkkel a zsidó emancipációt követő időszakban, ami a női egyenjogúságért folyatott küzdelmek jegyében telt, s ami során felváltva, vagy kiegészítve anyáik értékrendjét, a zsidó nők az egyetemek első nőhallgatóivá, az új művészeti irányzatok közönségévé – s a modernitás szimbólumaivá váltak? S mi történt az asszimiláció, a nőemancipáció első sikereitől a kényszerű disszimiláció korszakáig?

JUHÁSZ BORBÁLA

A progresszió női műhelye – kollektív életrajz-kísérlet

Az 1870-es, 80-as években született zsidó nők egy csoportjáról kívánok szólni, akik *aktív feminista politizálást* folytattak. Akár egyesületben tevékenykedtek, akár írásaikkal vagy életszemléletükkel támogatták a női egyenjogúság ügyét: a nőemancipáció avagy nőmozgalom szószólói voltak. **Glücklich Vilma** (sz.1872) és **Bédy-Schwimmer Rózsika-Róza** (sz.1877) a polgári feminista mozgalom nemzetközileg is elismert magyarországi megteremtői voltak. **Buchinger Szerén** (sz. 1884) és **Gárdos Mariska** (sz. 1885) pedig szociáldemokrata elkötelezettségű újságíróként volt a szocialista nőmozgalom fontos alakja.

Életrajzukban a nőmozgalmárság mellett több közös elemet találhatunk még: tudásra szomjas fiatalokként az első női egyetemi hallgatók között vannak, mindannyian foglalkoznak újságírással, lapszerkesztéssel, a nők ügyét felkaroló különféle bizottságokban és egyesületekben tevékenykednek, baloldali, illetve radikális liberális beállítódásuk természetesen vezeti őket szerepvállalásra az Őszirózsás forradalomban illetve a Tanácsköztársaságban. Mindezért retorziók érik őket, Glücklich Vilma kivételével átmenetileg vagy örökre emigrációba kényszerülnek. Már az emigráció előtt is természetesen mozognak a nemzetköziségben: Bédy-Schwimmer Rózsika szervezi a feminizmus történetének egyik fontos nemzetközi konferenciáját Budapesten 1913-ban, majd a világháború alatt a pacifizmus szószólója lesz, s e téren kifejtett tevékenységéért 1937-ben világbékedíjat kap. (Igaz, az amerikai állampolgárságot pont pacifista elvei miatt nem kaphatja meg, mert nem hajlandó aláírni, hogy szükség esetén fegyverrel is védelmezi új hazáját.) Talán e nemzetközi hírnévnek köszönheti az életművével foglalkozó tudományos munkákat: külföldi szerzőnők írásait. Glücklich Vilma főtitkára a *Nők Nemzetközi Ligája a Békéért és a Szabadságért* nevű genfi székhelyű társaságnak. Ő szervezi annak 1924-es washingtoni konferenciáját, Buchinger Szerén pedig az első Magyarországon megünnepelt nemzetközi nőnap szónoka volt 1914. március 8-án.

Hősnőink egyértelműen a magyar progresszió hagyományait követik. Fiatalkoruk karakterformáló évei arra a két évtizedre esnek, mikor Magyarország csodával határos módon utolérte Európát, s tulajdonképpen kialakult az a szellemi, kulturális, építészeti örökség, ami a mai napig meghatározza otthonérzésünket. Az aranykornak ez a liberális, önvizsgáló, kritikus, szociális reformért küzdő, antifeudális, tudásközpontú, az új kérdésekre nyitott, s arra új válaszokat adó attitűdje, mint azt több érdemes szerző fejtegette, történeti okok miatt egyszerre része a magyar és a zsidó kultúrtörténetnek is. „Ez a „sehova se tartozás" a mindent megértés forrásává válik, mert a zárt közösségből kilépő zsidó intellektus hagyománytól, azonosulástól kevésbé kötött, jobban meglátja bármely szempont fonákját. A szociálpszichológiai elszigeteltségből, a zsidó „idegállapotból" is levezethető tehát a relativizálás és az absztrakció adottsá-

ga, az a különös képesség, „hogy eszméket reális életmozgató tényezőkké avassanak", írta **Hanák Péter Leszna i Annát** idézve. A polgári fejlődés motorja szellemi értelemben is az egyenjogúsított zsidóság Magyarországon. Csoda-e, ha a *Gründerzeit* alatt szocializálódott nők számára ez az egyenjogúsítás, az elnyomás alól való felszabadítás összekapcsolódik egy másikkal: a *női* emancipációval. Vilma, Rózsika, Szerén és Mariska minden szempontból egyenrangú társai voltak a kor férfiainak, fiatalkorukban mégsem volt szavazati joguk, s óriási szónak számított, hogy egyetemre járhattak – természetesen ott is csak bizonyos fakultásokra. Feminista meggyőződésük nem csupán igazságérzetük megnyilvánulása volt, hanem hit a nőkben rejlő reménytkeltő tartalékokban. A kortárs Dienes Valéria mondta egy visszaemlékezésében: „Az én feminizmusom lényege az volt, hogy a nőknek nem azért kell megadni a szavazati jogot, mert ugyanolyanok, mint a férfiak, hanem mert éppen *nem olyanok*. Mert éppen azt fogják megcsinálni, amit a férfiak nem csinálnak meg. Ha ugyanazt csinálnák, akkor minek kellenének ők is?" Talán ezért is tűnik fel többük életében a pacifizmus, a békeszeretet, mint „tipikusan" női tulajdonság, bár ez az első világháború kezdetén a legtöbbek szemében a hazaárulással ért fel.

Különböző elképzeléseik voltak arról, miként lehet a nők jogaiért leghatásosabban küzdeni. A klasszikus szüfrazsett, azaz választójogi, megközelítés jellemezte a polgári feministákat, s politikai fegyvereik közé tartozott a szó és az egyesülés. Glücklich Vilma és Bédy-Schwimmer Rózsika is tagja volt a *Nőtisztviselők Országos Egyesületének*, melyből 1904-ben kivált a Feministák Egyesülete. Glücklich a Nők Nemzetközi Ligája a Békéért és a Szabadságért főtitkára, Bédy 1914-ben a nemzetközi nőmozgalom titkára Londonban, s ő szerkeszti *A nő* c. lapot is. A szociáldemokrata-kommunista nőmozgalmárok természetesen a munkásnevelés és a szociális kérdések felé fordultak, így a nőkérdést mindig összekapcsolták a gyermekvédelemmel. Az aktív pártmunkán kívül ők is írnak és szervezkednek. Buchinger Szerén és Gárdos Mariska szerkesztette a *Nőmunkás* c. lapot, s Gárdos szervezte a Nők Asztaltársaságát az MSZDP-n belül, s alapította meg a Magyarországi Munkásnők Egyesületét.

A feminizmushoz hasonlóan természetes számukra a népért való aggódás is, akár szocialistának vallják magukat, akár nem. (Hanák Péter hívta fel rá a figyelmet, hogy a magyar századelő radikálisainak szóhasználatában a nép nem a német *völkisch*, az orosz narodnyik vagy a harmincas évek magyar népi írói által használt értelemben jelenik meg, hanem egyszerűen és balosan „szegényt", „munkást" jelent). „Szocialista vagyok ... érzelmi alapon. Ahogy csináltam magamnak imádságot, úgy csináltam politikai hitvallást is, külön. A becsületes gazdag embereket nem kell bántani. a költőknek ... palotákat kell építeni. A haza fogalma pedig gyönyörű, ne merje bántani senki.", vallja hévvel Flóra, egy fiktív hősnő, **Bródy Sándor** a T*anítónő* c. darabjában. Írásom tulajdonképpen esetlegesen válogatott azok közül a radikális nők közül, akik közel kerültek a nőmozgalomhoz. Van, akinek a nevét megőrizte az emlékezet, mert a szocializmusban is fontos szerepet töltöttek be, visszaemlékezésük jelent meg, mint például Gárdos Mariska, aki a Magyar Nők Demokrakratikus Szövetségének alapító tagja volt. Van, akinek a nevét sokáig, mint említettem, leginkább csak külföldön, vagy a szűk hazai feminista körben őrizték, ott is leginkább csak úgy: „Ja persze, a

Elmeséletlen történetek

A *női emlékezetről* szól majd az *Esztertáska* következő programja. Mesélő / felolvasó estünket a *Nyári Zsidó Fesztivál* idején, szeptember 1-én, vasárnap este 6 órakor rendezzük meg a *Zsidó Múzeumban*. Rendezvényünk címe: *Mondj el egy eddig elmeséletlen történetet!*

Reméljük, hogy sokkal több *személyes történetet* olvashatunk majd, mint amennyit egyetlen este el tudnánk mesélni egymásnak. Mind az elmesélt, mind a leírt visszaemlékezéseket kötetbe szeretnénk gyűjteni. Az *Elmeséletlen történetek* kiadásáról az *Esztertáska Műhely* gondoskodik.

A Holocaust-túlélő*nők* emlékeinek összegyűjtése volt a kiinduló ötletünk, majd kitágítottuk a visszaemlékezés körét bármilyen zsidó, női témára, bármely *személyes* élményükre: hiszen annyira keveset *tudunk még saját anyáink, nagyanyáink életéről is!* (Gyerekkor, családi hagyományok, iskola, ifjúság, házasság, családi élet, háború, asszimiláció/disszimiláció, cionizmus, emigráció, nőegyletek, mozgalmak stb.) Kb. 1-10 oldalas szövegekre gondoltunk – vagy mondjuk inkább így: az elmesélhetőség határain belül.

Várunk „civileket", történészeket és írókat egyaránt - természetesen nőket, minden szférából. Szívesen olvasnánk valódi vagy fiktív naplókat, leveleket, memoár-részleteket.

Küldjön nekünk (vagy hozzon majd magával) egy eddig elmeséletlen történetet!

Esztertáska Műhely

Bédy-Schwimmer Róza! Valakinek már meg kellene írnia!". Mások múzsaként, híres értelmiségi feleségeként, vagy szivárványszínűen sokoldalú művészként, alkotó emberként, esetleg mindhárom szerepben továbbélve lettek, maradtak ismertek. Lesznai Anna, **Dénes Zsófia**, **Brüll Adél**, **Polányi Laura**, **Várnai Zseni**, **Fried Margit** (írói álnevén Ego) **Erdős Renée**, a sort még sokáig lehetne folytatni.

Kollektív életrajzukból kitűnik, hogy az a fajta haladó, közéleti elkötelezettség, mely jellemezte őket, magától értetődően tette őket feministává, a női emancipáció elkötelezett hívévé.

„Mindent utálok, ami extrém"

Interjú Bruck Edith-tel

Bruck Edith-ről, az Olaszországban élő, magyar származású írónőről hosszú évek óta nem hallott a magyar olvasó.

A „Ki téged úgy szeret" c. regénye 1959-ben szenzációként hatott az olasz könyvpiacon: a szerzőnőt úgy emlegették, mint „az életben maradt Anna Frankot". Magyarországon is viszonylag hamar megjelent a „napló" (1964, Európa, ford. Székely Sándor), mely a magyar olvasó számára az elsők között tudósított a deportálás borzalmairól. Ma, amikor a túlélők visszaemlékezéseiből már bővebb anyag áll rendelkezésünkre, még inkább értékeljük a visszaemlékezésnek azokat a momentumait, melyek a Holocaust előtti, kelet-magyarországi, paraszti-zsidó család életének mindennapjairól szólnak. Bruck Edit naplóját stílusának pátosztalan, száraz tárgyszerűsége emeli a legmegrendítőbb dokumentumregények közé.

A „Tranzit" c. kisregény is az írónő saját sorsából építkezik (1988, Európa, ford.: Barna Imre): a főhősnő hazalátogat, hogy filmet forgasson a zsidóüldözésről, és ez a „szakmainak" tervezett látogatás sok beforrtnak látszó sebet felszakít. Az írónő élettörténete a magyar közönségnek a tévéből is ismerős lehet, ahol – a Tranzit-történetet megelőzően – portréfilmet készítettek vele.

Barna Imre, a „Tranzit" fordítója Bruck Edih könyvei kapcsán így fogalmaz: „Micsoda irodalmon kívüli kényszerek tették és teszik, hogy egy vidám természetű asszony szomorú könyveket ír!"

Edith Bruck-kal esztertársunk, Pető Andrea Rómában találkozott: életéről, a zsidóságáról és a női létről faggatta.

Pécsi Katalin

– Miért éppen Olaszországban élsz?

– Úgy érzem, talán itt van az otthonom. Alig várom, hogy hazaérjek. Szóval, nekem ez a haza. Nem olyan haza, ahogy a nacionalisták értik. Lehet, hogy azért érzem itt otthon magam, mert éppen itt van ez a növény, és itt van az íróasztalom, és ott van egy másik virágom; ott, azon a fényképen meg az anyósom, ott meg a hálószobában a szüleim. Szóval, nekem ezt jelenti a „haza". Mindenütt máshol idegennek érzem magam. *Idegenben* és *idegennek*. Csak itt érzem magam otthon.

– Izraelben is idegennek érezted magad?

Nem idegennek, *idegesnek (felnevet)*.

– Miért? Miért voltál ideges?

– Azt hiszem, hogy az egy ideges ország. Ideges helyzet, idegbajos emberek, olyan civilizáció, ami semmiképpen sem tartozik hozzám. Valahogy messze van tőlem. Közel is van persze, de ugyanakkor távol. Értem a nyelvet, felismerem a nüanszokat is, értem, hogy mi miből ered. Tudom, hogy az ott élők éppen úgy zsidók, mint én, szeretném, ha tudnák ők is, hogy én is zsidó vagyok – de ott ez nem számít. Itt számít esetleg, ott nem. Azt mondja nekem az unokaöcsém: *Nem vagyok én zsidó, én izraeli vagyok.* Más egy diaszpóra zsidó, akinek igenis számít, hogy ő *zsidó*. Az izraeliek nem *zsidónak* érzik magukat, hanem *izraelinek*. És nem úgy élik a zsidóságukat, mint ahogy te éled. Nem úgy közelednek a valláshoz, mint ahogy te. Nem olyan környezetben élnek, mint amilyen környezetben te kisebbség voltál. Ott te többségi vagy. Szóval én szerintem, másképp ragad ott a haj...

– Vallásos vagy?

– Gyerekkoromban imádtam az ünnepeket, imádtam a húsvétot, fél napot böjtöltünk, csakis fél napot, de mindenféle ünnepet imádtam, mert olyankor egy kicsit több volt az étel, volt egy kis sütemény is, esetleg került egy átalakított, új szoknya vagy egy igazi új, kantáros szoknya – és akkor nagyon büszke voltam. Új csizma. Az ünnep hozott valamit. Vagy tíz diót mindenkinek, gyerekeknek, valami nagyon gyönyörűt hozott az ünnep, úgy gondolom. Az öröm mellett volt a rituális valami: tudom, hogy anyám úgy gondolkozott, hogy majd *az őszi ünnepekre*, majd *Jom Kipurkor*, majd *Hanukán*... Az én anyám így számolta az évszakokat, az ünnepek által. Az én anyám nagyon vallásos volt. Nem volt levágva a haja, de kendőben járt. Apám pedig nagyon liberális volt, vallásellenes, pedig nagyon vallásos családban nőtt föl. Én úgy éreztem akkor, és úgy érzem ám ma is – tehát ez az érzés megmaradt valahogy –: az nem lehet, hogy ha van Isten, akkor ő akarja, hogy így éljünk. Anyám csak az Istennel beszélt, nem velünk. Úgy beszélt vele, mint én most veled. Istenem, adjál ezt vagy azt! Fölnézett az égre, és mindig az Istennel beszélt. Többet beszélt Istennel, mint a saját gyerekével. Az Isten nem hallgatott rá, mint ahogy nem hallgatott senkire sem. Aztán mondom anyunak, miért beszél Istennek? Azt mondta „Eredj innen!" Azt hitte, féltékeny vagyok Istenre. Az anyám úgy nevelt, hogy minden az Úristentől függ, tehát én lázadtam az Úristen ellen. Nem tudatosan, mert gyerek voltam, de mondtam, hogy nem megyek templomba, menjetek ti, én nem fogok imádkozni. Szóval, kezdtem vitatkozni az anyámmal, aki úgy vette a szavaimat, mintha káromkodnék. Megvert, meg kiabált, de ő hitt abban, hogy ez bűn, hitt Istenben, és én nagyom remélem, hogy hitt benne az utolsó percig, mikor bezárták a krematóriumba. Az egyetlen vágyam, az

egyetlen reményem, hogy hitt az utolsó percig.

– Olaszországban tapasztaltál antiszemitizmust?

– Nem volt itt olyan antiszemitizmus soha, mint Magyarországon, vagy mint Lengyelországban és máshol. Bár a talaja itt is az a keresztény kultúra, amibe könnyű belevetni az antiszemitizmus magját. Mindenütt így van ez, nemcsak Magyarországon. Az olaszoknak énszerintem az a legnagyobb erényük, hogy nem vesznek nagyon komolyan semmit. A zsidók itt is elvesztették a helyüket, elvesztették az egyetemen a munkájukat, elvesztettek mindent, ahogy mindenütt. De az olaszok jó emberek voltak, többnyire azok most is, és a háború után nem jött a kommunizmus, nem jött ez az őrültség... Itt a fasizmus alatt nem féltél annyira egy fasisztától, mint otthon egy magyar csendőrtől. Banális, mindennapi antiszemitizmus persze most is van. Szóval olyasfajta előítéletek, hogy *minden zsidó gazdag, a zsidók okosak, a zsidók kitolnak veled.*

– Az olaszok antiszemitizmusát meg is tapasztaltad?

– Nem, nem téma: hogyha kiszalad a szájukon valami, akkor beszélnek tovább, mintha semmit nem mondtak volna. És akkor te hallgatsz. Vagy visszaszólsz, hogy nem úgy van az... De előfordul, amikor nincs kedvem hozzá, mert így is mindig a szememre hányják, hogy én mindig mindenkire azt mondom, hogy antiszemita: jön a Bruck, és *antiszemitázik* egyet... Nem így van. Én tudom, hogy ki antiszemita és ki nem antiszemita és nem szoktam általánosítani.

– Milyen szerepe van az életedben annak, hogy te nő vagy?

– Sokkal könnyebb lett volna férfinek. Azért, mert egy nőnek, ha nem olyan csapnivalóan csúnya, hogy senki rá se néz, nagyon nehéz megvédenie magát. Mert a nő esetében csakis a külső számít. Embernek sem veszik, csak egy darab húsnak. Tehát azt, hogy megértesd valakivel, hogy te egy ember vagy, nem egy nő vagy, nem egy darab hús vagy, az már nem kis fáradtság. Legalábbis így volt korábban. Most már könnyebb, mert a '70-es években rengeteget cirkuszoltunk, évekig tüntettünk, csináltunk egy feminista színházat is a társaimmal. Nagyon nehéz megértetni, hogy te elsősorban *ember* vagy. És hogy neked van egy fejed, amivel gondolkodni tudsz. Főleg akkor, ha külsőleg szép is vagy. Akkor még nehezebb... Szerintem duplán fáradtam mindenért, amit elértem. Vagy triplán...

– Az írásaidban is?

– Az írásban nem. Az írásban nem éreztem soha olyasmit, hogy megkülönböztetnének. Hogy mert nő vagyok, nem publikálják a könyvemet. A kiadókkal nem volt problémám sohasem. Annál inkább „kint" a férfiakkal: például a munkaadóval – persze ez nem csak az én problémám. Még egy ilyen, igen civilizált országban is, amilyen Olaszország, ha kimész a külső negyedekbe, nem lehet nem meglátni, hogy élnek a nők: hogy például üti-veri őket a férjük. Én sokat dolgoztam társadalmi munkában a nők védelmében: abban segítettünk, hogy ismerjék meg a jogaikat, hogy tudják, mi az, amit nem kell megengedniük a férfiaknak – a munkaadójuknak vagy a férjüknek. Kijárkáltunk ezekre a környékekre, hogy erősítsük a nők tudatát.

– Valóban erősítette az olasz nők tudatát a feminizmus?

– Ahhoz képest, hogy korábban nem volt semmijük, sokat elértünk. A nők lassan tudatosodni kezdtek. Nagyon nehéz és hosszú munkát végeztünk a '70-es években. Az amerikai hullám után jött a feminizmus olasz hulláma is. Ugyanakkor nagy szerepe volt benne az antiszemitizmusnak, hogy szakítottam velük.

– Antiszemitizmussal találkoztál az olasz feministák között?

– Faképnél hagytam a feminista színjátszó csoportomat, mert az egyik nő – együtt is laktunk akkor – azt mondta: *nem hiszi el, hogy léteztek lágerek.* Egy másik pedig *lezsidózott.* Így aztán bejelentettem, hogy ide többé be nem teszem a lábamat.

Akkoriban egyébként olyan vad feminizmus dúlt, hogy amikor bejött közénk egy férfi, nekitámadtak, és ordítoztak vele... A nők meg férfi kalapokat hordtak. Én viszont mindent utálok, ami extrém. Azt szeretem, ami mérsékelt és civilizált. Ha semmi nem billenti fel az egyensúlyt. Megrázott, hogy még a feministák között, ebben a baloldali, nagyon átpolitizált, nagyon igazságos körben is előfordulhat ilyesmi. Hogy mikor az egyik társunk lezsidóz egy másik lányt – **Laura Nora** asztalánál ültünk éppen, vagy tizenketten – , *senki nem szólt rá,* hogy milyen hülyeséget beszél! Fel kellett volna lépnem ellene nyilvánosan, de én nem voltam soha militáns személyiség! A feminizmustól sokat kaptam, nagyon is fontos volt nekem. Úgy éreztem, hogy amit csináltunk, azt jól csináltuk, még ha fárasztó volt is.

És aztán ugyanazt folytattam egyedül... A filmjeimbe mindig beleépítettem a női problémákat. Nem, *nem feminista* filmeket csináltam, de figyeltem nagyon a *női figurákra.* Ha elfogult nem is vagyok a nők javára, de mindig érzékeltettem, hogy *másmilyenek a nők.* Vakokkal dolgoztam, például. Más egy vak férfi és egy vak lány helyzete. Mert a férfinak *jogai vannak.* A férfiak mindig elmesélik, hogy ők hogyan szerelmeskednek, hogy milyen nagyszerű szeretők. A vakok között a diszkrimináció sokkal nagyobb, mint egy normális családban például. Szóval a lányok sokkal jobban szenvedtek a megkülönböztetésétől, a kisebbségi helyzetüktől, mint a férfiak. A férfi az mindig férfi marad. Még akkor is *férfi,* ha vak. A lány *csak egy vak.* Szóval nem éltek ugyanazzal a joggal a lányok például, mint a férfiak. A vezetőik is mind férfiak, csak nagyon ritkán akadt egy-egy nő, aki vezető pozícióba került a vakok szövetségében.

A lányok pedig sokkal izgalmasabbak és intelligensebbek voltak, sokkal érzékenyebbek is. Szerintem – itt most általánosítok is – a nők erősebbek, mint a férfiak, és izgalmasabbak, érdekesebbek – minden hibánkkal együtt. A munkában egy nőnek sokkal többet kell teljesítenie, mint egy férfinak, ha eredményt akar felmutatni. Ebből adódik az is, hogy esetenként a női főnök sokkal borzalmasabb tud lenni, mint egy férfi. Volt egy időszak, a '70-es években és korábban, amikor a női vezető sokkal komiszabb volt, mint a férfi. Nem beszélve arról, hogy a női kápó a lágerekben sokkal rosszabban viselkedett, mint a férfi. A nő a nővel sokkal rohadtabb volt, mint az SS. Szerintem ez abból adódik, hogy a nő meg akarja mutatni a férfinak, hogy ő még a rosszaságban is túltesz rajta. Például arról senki nem írt még eddig – én az egyik kongresszusra készült írásomban említettem – , hogy a nők erősebbek voltak a lágerben, mint a férfiak. Többen túlélték, jobban vigyáztak magukra, jobban tetvezték magukat, jobban gondoskodtak magukról, jobban megszervezték az életüket. Szóval a férfi milliószor gyöngébb volt, és közülük sokkal többen és előbb elpusztultak. Azért, mert a férfi hozzá volt szokva, hogy mindent a keze alá és a feneke alá

tegyenek. Magatehetetlen ember, egy nyomorék lett belőle. Ha létezett volna egy másféle *férfi kultúra*, akkor a férfiak sokkal jobban viselték volna mindazt, ami várt rájuk lágerben.

Ma már sokán tudják és mondogatják, hogy a nők jobbak, a nők erősebbek, a nők többet érnek, igaz? Mégis, ha megnézzük, hogy hány százalék nő és férfi van a parlamentben, akkor látod, hogy még mindig férfikultúrában élünk. A felénél kicsit több nő van a társadalmunkban, de még messze vagyunk attól, hogy a politikai életben egyenlőség legyen.

– Úgy élsz, mint bármelyik dolgozó nő Olaszországban?

– Mindig dolgoztam, egész életemben. Rendeztem három filmet is. Soha nem azt csináltam, amit a piac kért, amit könnyű lett volna és jól eladható lett volna hanem olyan témákról, amik összeszorították a szívemet. A vakokról, meg az orosz és más, kelet-európai lányokról, akik ide kerültek prostituáltnak. Mindig ilyen témákkal foglalkoztam: az elnyomottakkal – köztük is a nőkkel. A nők még jobban elnyomottak. A munkának soha nem a könnyű útját választottam.

– Mikor érezted úgy, hogy szerencsés az életed?

– Gondolom, szerencsés vagyok, mert az életem már a hátam mögött van. Túléltem Auschwitzot is – nem tudom, ez szerencse-e vagy sem... Azért éltem túl, mert nagyon szegény voltam. Ehhez jött az a eredeti keménység – az életem keménysége mentett meg a lágerben. Mondjuk mi, a paraszt zsidók - lehet úgy is mondani: proletár zsidók – könnyebben viseltük az elviselhetetlent, mint az ügyvéd lánya. Ha sok mindened van, az elgyöngít. A kevés inkább megerősít. Így van ez a mai fiatalokkal is. Ezért vagyok én erősebb, mint a fiatalok.

Esztertáska az interneten

Örömmel közöljük, hogy elkészült az Esztertáska önálló honlapja is. Keressen bennünket a Szombat on-line mellett a www.nextwave.hu/esztertaska, vagy a www.nextwave.hu/esthersbag címen is!
E-mail címünk változatlan: esztertaska@freemail.hu

DANIEL PIPES

Az iszlám igény Jeruzsálemre

(részletek)

A II. Camp David-i csúcs és az azt követő „Aksza-intifáda" megerősítették azt, amit amúgy is tudtunk már: az arab és az izraeli tárgyalófelek előtt tornyosuló legfogasabb kérdés Jeruzsálem ügye.

A kérdés részben gyakorlati: a palesztinok ragaszkodnak ahhoz, hogy Izrael fővárosa egyben az ő fővárosuk is és ezt az izraeliek gyomra nehezen veszi be. De a kérdés leginkább vallási síkon jelentkezik: az ősi város szentnek számít mind a zsidók, mind a mohamedánok számra (és a keresztények számára is, akik azonban ma már nem támasztanak független politikai igényt a városra), és mindkét vallás képviselői ragaszkodnak ahhoz, hogy az egymásba érő szent területek a saját fennhatóságuk alatt legyenek.

Jeruzsálemben a történelmi és vallásos igények nagyon is számítanak: a városra az formálhat jogot, aki ilyen igényekkel tud fellépni. Vizsgáljuk meg tehát ezen igények jogosságát.

A vallásos igények összehasonlítása

A zsidók kapcsolata a várossal ősi és igen erősen megalapozott. A judaizmus már 3000 évvel ezelőtt szent várossá avatta Jeruzsálemet és ezen a zsidók azóta sem változtattak egy szemernyit sem. A zsidók Jeruzsálem felé fordulnak ima közben, imáikban folyton említik a nevét és a széder esti ima immár kétezer éve minden évben ezekkel a szavakkal zárul: *Lesana haba be-Jerusalaim*, azaz Jövőre Jeruzsálemben. A Szentély (kétszeri) elpusztítása rendkívül elevenen él a zsidók közös emlékezetében és többek között ennek emlékére törnek össze egy poharat minden zsidó esküvőn. Áv hó 9-e (*Tisa be-Av*), a Szentély pusztulásának az évfordulója külön gyásznap, amelyet a vallásos zsidók böjttel töltenek. Jeruzsálemnek jelentős történelmi szerepe van, az első független zsidó állam fővárosa, a 19. századi zsidó vallásfilozófia egyik központja volt és a mostani polgármester szavai szerint a város „mindazt képviseli, amiért a zsidók imádkoztak, amiről álmodtak, amiért sírtak és meghaltak az utóbbi kétezer évben, azaz a Második Szentély elpusztítása óta". A Tanach 669-szer említi a város nevét, és ezen felül még 154-szer a Cion szót, amely hol a várost, hol az egész országot jelképezi. (Egyébként a keresztény Biblia 154-szer említi Jeruzsálemet és 7-szer Ciont.)

És mi a helyzet a mohamedánokkal? Ima közben Mekka felé fordulnak, imáikban soha nem említik, és a város neve **Mohamed** próféta életében egyetlen világi eseményhez sem fűződik. Jeruzsálem soha nem volt önálló mohamedán állam fővárosa és soha nem volt az iszlám kulturális vagy teológiai központja. Arab politikai kezdeményezés innen alig-alig indult. A Korán a város nevét nem említi.

Ha *al-Kudsz* (azaz Jeruzsálem, ahogy az arabok nevezik) a mohamedánok számára vallásilag ennyire nem fontos, akkor miért harcolnak érte körömszakadtukig, miért robbannak fel a gyűlölettől, ha valaki kiejti előttük a puszta szót: cionizmus? Miért vonulnak ki az utcára a palesztinok, azt skandálva: „Vérünket és lelkünket adjuk érted, óh al-Kudsz!" Miért adja ki a szaúdi király a jelszót: „Felhívjuk a világ iszlám országait, hogy védjék meg a szent várost, amely a mohamedánoké?" Az amerikai mohamedánok vezetői miért nevezi korunk legégetőbb külpolitikai problémájának Jeruzsálem kérdését?

Daniel Pipes amerikai orientalista, a Hiddle East Forum vezetője, a The Jerusalem Post és a The New York Post kolumnistája.

1967: izraeli kézen a sziklamecset

A politika miatt. Így volt ez már Mohamed próféta életében, azaz 1300 évvel ezelőtt is. Azóta még öt alkalommal lángolt fel az iszlám lelkesedés a város iránt: Mohamed próféta halála után, a keresztes háborúk idején kétszer is, a brit uralom alatt és végül a Hatnapos Háborút követően. A válságokat követően a lelkesedés lelohad és akár több száz évig is „szunnyad".

I. Mohamed próféta

Az arab irodalmi források szerint Mohamed próféta 622-ben Mekkából elmenekült Medinába, ahol számos zsidó is élt. A Korán egy sor olyan előírást tartalmaz, ami nyilvánvalóan zsidó eredetű és a zsidóknak kíván a kedvébe járni: például egy Jom Kippur-szerű böjt, egy zsinagóga-szerű hely, ahol imádkozni kell és a kóser étel fogyasztásának engedélyezése. A Korán megtiltja, hogy az igazhitűek a mekkai Kába-kő felé fordulva imádkozzanak, ehelyett „Szíria" felé kell fordulniuk (amely alatt valószínűleg Jeruzsálemet kellett érteni).

De az első *kibla* (ima-irány) nem sokáig marad fenn. A zsidók bírálták az új hitet és elutasították a barátságos közeledést, mire Mohamed dühödten szakított velük. A kibla ismét Mekka lett. A Korán a váltást így magyarázza:

„A nép között a Bolondok azt kérdik: „Miért más a kibla, mint volt?"

Allah válasza: „Próbára akartam tenni mind az igazhitűeket, mind azokat, akik hátat fordítanak az igaz hitnek."

Azaz az új kibla nem más, mint világos különbségtétel a „Könyv Népe" (azaz a zsidók) és a mohamedánok között. Míg az első csoport változatlanul Jeruzsálem felé fordulva imádkozik, a másodiknak ima közben ezentúl a mekkai Nagymecset felé kell fordulnia.

A Korán így panaszkodik:

Még ha minden kegyemet kinyilvánítom is feléjük, a Könyv Népe akkor sem kívánja követni a kiblámat.

A mohamedán hittudósok szerint a kibla azért volt eleinte – tisztán taktikai okokból – „Szíria", hogy a zsidók áttérését elősegítse.

Miután a Korán elfordult „Szíriától", a mohamedánok is elfordultak Jeruzsálemtől, és a város, bár az iszlám uralma alá került, lassan jelentéktelen porfészekké vált.

II. Az omajjádok

A szíriai Omajjád-dinasztia 661 és 750 között uralkodott, és Jeruzsálem is az ő fennhatóságuk alatt állt. Az Omajjádok hatalmas erőfeszítéseket tettek arra, hogy Arábia rovására növeljék Szíria befolyását. Ennek érdekében arra is készek voltak, hogy csökkentsék Mekka jelentőségét és helyette „ő szent városuké", azaz Jeruzsálemé legyen a vezető szerep. Tehát ismét a politika került előtérbe.

Az első omajjád uralkodó, **Muawiya** Jeruzsálemben tétette meg magát kalifának. Ő és utódai mecseteket, palotát és utakat építtettek a városban, amely talán előbb-utóbb a szíriai főváros is lehetett volna. Mindenesetre az első Omajjád a zsidó Szentély romjainak tetején 688 és 691 között hatalmas mecsetet építtetett, amelyet ma Sziklamecset néven ismernek. Ez volt az iszlám első monumentális építménye.

Az omajjádok következő lépésének megértéséhez el kell olvasnunk a Korán 17:1 versét:

„Szubhana Allah szina aszra bi-abdihi lajlatan min al-maszdzsidi al-harami il a-maszdzsidi al-aksza." („Áldott legyen Allah, aki átvitte a szolgáját éjszaka a Szent Mecsetből a legtávolabbi mecsetbe.")

Amikor a Koránnak ez a szakasza 621 körül megszületett, az *al-maszdzsid al-harami* (azaz a mekkai Nagymecset) már állt. De mi az *al-maszdzsid*

al-aksza (azaz a legtávolabbi mecset)? Egyes mohamedán hittudósok szerint a mennyország. Mások szerint Palesztina. Az utóbbi vélemény azért nem állhatja meg a helyét, mert:

1) A Korán 30:1 verse szerint Palesztina az *adna al-ard* (a legközelebbi ország)

2) Palesztina ekkor még nem állt az iszlám uralma alatt és egyetlen mecset sem állt a földjén.

3) Az arabok akkoriban legtávolabbinak számító mecsete valahol Arábiában keresendő, vagy Medinában, vagy pedig a Mekkától tíz mérföldnyire fekvő Dzsiranában, ahová egyszer a Próféta is ellátogatott.

4) Jeruzsálemet a mohamedánok először a város bevétele után említik. Omár kalifa, amikor odalátogatott, sehol nem említi úgy a Szentély hegyét, mint a Korán „legtávolabbi mecsetét".

5) A Sziklamecset belső falait Korán-idézetek borítják. De a 17:1 verset hiába keressük, ami arra utal, hogy a mecset építésekor az Éjszakai Utazás még nem épült bele a Koránba. A 17:1 vers első pontos idézete Jeruzsálemben 300 évvel későbbről ered.

6) A Próféta egyik közeli rokona, **Ibn al-Hanafija** (638-700) hevesen tagadja, hogy Mohamed valaha is járt volna a Sziklamecsetben, és ezt csak „az átkozott szíriaiak" állítják.

Csakhogy 715-ben az Omajjádok felépítették a második nagy mecsetet Jeruzsálemben, a változatosság kedvéért szintén a zsidó Szentély romjainak a tetején, és elnevezték Al-Maszdzsid Al-Akszának, azaz a legtávolabbi mecsetnek. Ezzel a szíriai uralkodók helyet biztosítottak Mohamednek a város történelmében, még ha csak visszamenőleg is. *Tudnunk kell, hogy az iszlám hittudósoknak van egy mániájuk: addig keresik a Koránban említett helyneveket, amíg „meg nem találják" őket.* Ez annyit jelent, hogy egy-egy ismeretlen helynév megtalálása érdekében kiötlenek egy történetet, amellyel azt a benyomást kelthetik, hogy valahogy, valahol, valaki tudta, hogy a Korán miről beszél.

Tehát bár az Aksza-mecset majdnem száz évvel azt követően épült, hogy a Korán 17:1 verse megszületett volna, minden igazhitű halálos sértésnek veszi, ha valaki kétségbe meri vonni, hogy Allah szolgája azon a bizonyos éjszakán nem pont ennek a mecsetnek a helyére, a zsidó Szentély tetejére érkezett. *Így került Jeruzsálem post hoc bele a Koránba és így lett az iszlám harmadik szent helye.* Ráadásul a Korán néhány versét ezentúl lehetett úgy magyarázni, mintha Jeruzsálemre utalna. Addig az Omajjádok Jeruzsálemet Iliának hívták a latin Aelia (Aelia Capitolina) nyomán. Az Aksza-mecset felépülése nyomán azonban a város elnevezése arabul vagy al-Kudsz (a szent), vagy a – feltűnően zsidósan hangzó – Bait al-Makdisz (A Szentély Háza) lett. Az Omajjádok busásan jutalmazták azokat az írókat és költőket, akik műveikben a város erényeit énekelték meg. Erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a *hadzs* (az igazhitűek kötelező zarándoklata) célja ne Mekka, hanem Jeruzsálem legyen. Tehát az Omajjádok abbéli igyekezete, hogy Szíria elhódítsa a politikai elsőbbséget Arábiától, arra vezetett, hogy a korábbi porfészek, Jeruzsálem fokozatosan az iszlám harmadik legfontosabb városává vált.

Az abbaszidák

750-ben a kalifák a székhelyüket Bagdadba tették át, és Szíria – és persze vele együtt az addig az egekig magasztalt al-Kudsz – jelentéktelenségbe süllyedt. Az ezt követő 350 évben nemcsak hogy nem épült semmi Jeruzsálemben, hanem karbantartás híján a meglévő épületek is düledezni kezdtek. A Sziklamecset dómja 1016-ban beomlott. Az al-Aksza javítását csak úgy tudták megoldani, hogy a kupola aranyborítását leszedték és eladták. A város falait elhordták. Jeruzsálem kietlen porfészekké vált.

III. Az első keresztes háborúk

1099-ben a keresztesek bevették Jeruzsálemet, de ez kezdetben a mohamedánokat nem nagyon izgatta. A *dzsihád* ki lett ugyan hirdetve, de süket fülekre talált. A látszat szerint az arabok nem éreztek semmiféle megaláztatást a frankok hadi sikerei miatt.

50 évnek kellett eltelnie, mire az ideológiai propaganda (Jeruzsálemet dicsőítő versek, könyvek, prófétai mondások újonnan szerkesztett gyűjteménye) nyomán az igazhitűek kezdtek odafigyelni arra a szomorú tényre, hogy al-Kudsz gyaúr kézen van. Olyan *hadisz* (prófétai szöveg) is megjelent, amely szerint a legnagyobb katasztrófa, amely az iszlámot éri, a Próféta halála lesz, míg a második legnagyobb katasztrófa al-Kudsz majdani eleste. Végül a dzsihád sikerrel járt és amikor 1187-ben **Szalah ad-Din** (Szaladdin) visszavette a várost a frankoktól, az igazhitűek szerte az iszlám világban örömtáncot lejtettek.

IV. Az ajjubidák

Szalah ad-Din utódai, az Ajjubidák 1250-ig uralkodtak. A város 1187 után újabb fénykorát élte: *madraszák* (iskolák) és *szufi* kolostorok épültek, a Szentély hegyén álló két hatalmas mecsetet pedig gondosan restaurálták. Az Ajjubidák végre kideríthették, hogy Mohamed pontosan a Sziklamecset helyén emelkedett az égbe Burak lován.

De a város visszavételét követően nem telt el hosszú idő és Jeruzsálem ismét érdektelenné vált az uralkodó dinasztia számára. 1219-ben, amikor a keresztesek megindították újabb, immár ötödik hadjáratukat, **Muazzam** (Szalah ad-Din unokája) lerombolta al-Kudsz falait attól félve, hogy a fallal övezett város lakóit a frankok kardélre hányják. A falaitól megfosztott városból elmenekült a lakosság és Jeruzsálem ismét – nem először és nem utoljára – jelentéktelen porfészekké vált.

Muazzam fivére és vetélytársa, **Kamil** felajánlotta a kereszteseknek Jeruzsálemet, ha azok megkímélik Egyiptomot, de a frankok most még nem hajlottak az üzletre. 1229-ben azonban **II. Frigyes**, aki katonai segítséget ígért Kamilnak a fivére ellen, végül elfogadta az ajánlatot és seregei élén bevonult a szent városba. Kamil jó cserét csinált: egy romokban álló, elhagyott várost adott át a kereszténynek, ráadásul a Szentély hegye, tetején a két hatalmas mecsettel továbbra is iszlám fennhatóság alatt maradhatott.

Azonban Kamil sok szemrehányást kapott hittársaitól, és sokan voltak azok is, akik meggyűlölték őt azért, hogy átadta a szent várost a hitetleneknek. Végül alig kilenc év telt el II. Frigyes diadala után és **Nazir Daud** máris kiűzte az idegen hódítókat. Csakhogy neki is szüksége volt a keresztesek hadaira valamelyik rokona ellenében, és a segítségért cserébe kénytelen volt visszaadni Jeruzsálemet, ráadásul a két nagymecsetet is elveszítette: azokat a keresztesek keresztény templommá alakították át.

1244-ben ismét fordult a hadiszerencse és al-Kudsz megint iszlám uralom alá került, és ez a helyzet ezúttal közel

700 éven át nem is változott. Az egyik kései Ajjubida uralkodó jellemzően így ír a fiának Kairóba: „Ha a hitetlenek fenyegetnek, nyugodtan add át nekik Jeruzsálemet, de cserébe meg kell ígéniük, hogy Egyiptomot békében hagyják."

A keresztesek fejlesztései nyomán Jeruzsálem egyre kívánatosabb prédává vált. Sőt, minél jobban áhították a birtoklását a keresztények, annál jobban ragaszkodtak hozzá a mohamedánok. Ez az a korszak, amelynek során al-Kudsz egyik elnevezése *szalisz al-maszadzsid* (az iszlám harmadik szent városa) lett.

Mameluk uralom és az Oszmán Birodalom

1250 és 1516 között Jeruzsálem ismét a már megszokott porfészek jellegét kelti, bár az időközben megszerzett presztízsét és díszes elnevezéseit megőrzi. A város falait nem építik újjá, ami megkönnyíti a rablók dolgát. A számos *madrasza* (vallásos iskola) továbbra is működik, és ez a tény a várost erősen iszlám jellegűvé teszi. A lakosság egy része azonban elvándorol, és akik maradnak, lassan teljesen elszegényednek. Az épületek omladoznak, a szegénység és az elhanyagoltság mindenre rányomja a bélyegét. A mamelukok uralmának a végén a hajdani büszke város már csak az árnyéka önmagának, és mindössze 4000 nyomorult lakja.

Az oszmán uralom (1516-1917) alatt valamelyest javult a helyzet. **Szulejmán** 1537 és 1541 között újjáépíttette a városfalakat, biztosította a vízellátást és más jelentős beruházásokba kezdett. Adószedői azonban – akiket jó oszmán szokás szerint Isztanbul csak egy évre küldött az alattvalók nyakára – szinte teljesen kifosztották a várost, amelynek lakói teljes apátiában tengették életüket. A madraszák lassanként eltűntek, az épületek romossá váltak, az utcákat ellepte a szemét. A város lakossága még 1806-ban sem érte el a 9000 főt. 1857-ben **Mark Twain** látogatást tett Jeruzsálemben és megdöbbent azon, hogy az „teljesen elveszítette hajdani nagyságát és egy koldusszegény falu benyomását kelti".

A mohamedánok megengedhették maguknak, hogy így bánjanak harmadik szent városukkal, mert úgy tekintették, mint ami az övék volt és örökké az övék is marad. Olyannyira nem tekintették fontosnak, hogy 1917-ben az oszmán csapatok kivonultak és harc nélkül átengedték az angoloknak. Igaz, a török vezérkari főnök, Dzsamal pasa eleinte azt tervezte, hogy osztrák szövetségeseivel egyszerűen a levegőbe röpítteti az egész várost. Az osztrákok a Sziklamecsetet megtöltötték puskaporral és készek voltak ágyúkkal lövetni arra az esetre, ha az angolok bevonulnak. A mecsetek csak azért nem pusztultak el, mert az osztrák tüzérség parancsnoka, **Marek Schwartz** nem teljesítette a parancsot, és egyszerűen megadta magát az angoloknak.

Schwartz százados egyébként zsidó volt.

V. Brit uralom

A brit uralom (1917-1948) alatt az arabok érdeklődése megélénkült al-Kudsz iránt. Arab politikusok egymás után látogattak Jeruzsálembe, nem is számított komoly politikusnak az, aki nem járt legalább egyszer hivatalos minőségben, a városban. Általában először imádkoztak egyet az Aksza-mecsetben, majd gyújtó hangú beszédeket tartottak. E tevékenységben különösen az iraki vezetők jártak élen. Irak királya, **Fejszál** például ugyanolyan külsőségek között vonult fel a Szentély hegyére, mint annak idején, 638-ban Omár kalifa. Majd lerakta egy iszlám egyetem alapjait és konzulátust nyitott a városban.

A város muftija, **Hadzs Amin** al-Huszaini anticionista tevékenysége központjául a Szentély hegyét jelölte ki. E jeles antiszemita teológus, **Hitler** későbbi barátja sokáig törte a fejét azon, hogy a Próféta vajon hová is kötötte ki lovát, ugyanis már évszázadok óta vita folyt az iszlám hittudósok között arról, hogy a szent hely a zsidó Szentély keleti, vagy a déli fala volt-e. De 1929-ben, amikor a Siratófalnál összecsapások zajlottak le a zsidók és a mohamedánok között, eljött a mufti megvilágosodása: Burak természetesen a nyugati falnál (azaz a Siratófalhoz) volt kikötve. Nem először fordult elő, hogy az iszlám hit „helyesnek" vélt irányát a politika szabta meg.

A mufti 1931-ben nemzetközi konferenciát hívott össze Jeruzsálemben a „palesztin kérdésről". Pénzt gyűjtött az arab országoktól, hogy a Szentély hegyének két hatalmas mecsete ismét régi fényében pompázhasson. Hogy az arab vezetők lelkiismeretét felébressze, gyújtó hangú leveleinek fejlécében a Sziklamecset sziluettje szerepelt, tetején a félhold helyett – egy Magen Daviddal.

Jordán uralom

A jordániai uralom alatt (1948-1967) megismétlődött az, ami már számtalanszor az arabok történelmében: amint az imádott al-Kudsz az uralmuk alá kerül, elveszítik az érdeklődésüket iránta. Bár 1948 novemberében a helyi kopt püspök még Jeruzsálem Királyává koronázta **Abdallah** királyt, de azután a kezdeti lelkesedés teljesen lelohadt. Sőt, miután 1951-ben Jeruzsálemben Abdallah merénylet áldozata lett, utódja, **Husszein** király érzékelhetően elfordult a várostól. Számos intézményt Ammanba költözte-

tett, másokat bezáratott. Az arab Jeruzsálem elszigetelt városkává vált, nála még Nablusz is több fejlesztési pénzt kapott. Sokan máshová költöztek: míg az arab Jeruzsálem lakossága a jordániai uralom alatt mindössze 50 százalékkal nőtt, Ammané eközben megötszöröződött. Ha egy jeruzsálemi lakos bankkölcsönt akart felvenni, el kellett utaznia Ammanba. A helyzet odáig fajult, hogy a Városi Tanács kétszer is formális panaszt tett a jordániai hatóságoknál városuk diszkriminációja miatt. Még a szent mecsetek sem kaptak elegendő pénzt. A jordániai rádió a pénteki imát nem az al-Akszából, hanem az új ammáni mecsetből sugározta. Míg **Fej-**

szál szaúdi király 1967 után gyakran hangoztatta, hogy fel kell szabadítani Jeruzsálemet, ugyanis ott szeretne imádkozni, 1967 előtt, amikor ezt még bátran megtehette volna, meggondolatlanul kihagyta a kínálkozó alkalmat. Az 1964-ben kelt Palesztin Alapokmány egy szóval sem említi a szent al-Kudsz nevét, és még csak nem is utal rá.

VI. Izraeli uralom

1967 júniusában az izraeli rádió rögtön az al-Akszából kezdte az arab nyelvű adását. Mivel Jeruzsálem kikerült a mohamedánok fennhatósága alól, a város – ugyanúgy, mint az elmúlt 1300 évben többször is – ismét az iszlám világ érdeklődésének középpontjába került. A Sziklamecset sziluettje valóságos iszlám jelképpé vált, megjelent bélyegeken Marokkótól Indonéziáig, pénzérméken és bankjegyeken Algériától Iránig, s fényképe nemcsak **Jasszer Arafat** irodáját díszíti, hanem Bagdadban a sarki fűszeres üzletét is. Nem telt bele egy év, és al-Kudsz az arab-izraeli konfliktus sarokkövévé vált. A PFSZ megváltoztatta az alapokmányát és 1968-ban alkotmányt fogalmazott meg, amely leszögezi: „a Palesztin Felszabadítási Szervezet székhelye al-Kudsz".

Ortodox zsidók a jeruzsálemi arab óvárosban

Az arabok ugyanúgy, mint a keresztes hadjáratok idején, ismét elkezdték hangsúlyozni, hogy Jeruzsálem mennyire szent az iszlám számára. 1967 után olyan, korábban elfogadhatatlan állítások is napi jelszóvá váltak, mint hogy „ugyanúgy nem hagyhatjuk veszni a szent al-Kudsz városát, mint Mekkát, vagy Medinát", vagy „al-Kudsz, az iszlám legszentebb helye". Míg a jordániai kormány korábban megvonta a finanszírozást a város arab részétől, 1967 után nemcsak a jordániai, hanem a szaúdi, öbölmenti és más pénzek is bőségesen kezdtek áramlani a jeruzsálemi nagymecsetek fenntartóinak kasszájába. Az Arab Liga és az ENSZ határozataiban egyre gyakrabban szerepelt a város neve.

1969-ben tűz ütött ki az al-Akszában. Fejszál szaúdi király ennek ürügyén összehívta a 25 iszlám ország államfőjéből álló Iszlám Konferenciát, „a mohamedánok nemzetek feletti szervezetét". Libanonban a Hezbollah terrorszervezet mindenre ráfesti a jelképét (amely a változatosság kedvéért nem más, mint a Sziklamecset sziluettje), a falakra, az autókra, az üzletek redőnyeire, még az általa árult fejkendőkre is. A jelkép alatt ott áll az arab szöveg: „Jövünk!". Iránban a forradalmi kormány az iráni nemzeti aspirációk legfontosabb céljának al-Kudsz felszabadítását jelölte ki. Az Iráni Nemzeti Bank által kiadott 1000 riálos bankjegy egyik oldalát a Sziklamecset sziluettje díszíti, igaz, hogy tévedésből a kép alá azt írták: al-Aksza. Amikor az iráni hadsereg megindult az iraki támadás visszaverésére, minden iráni katona „térképet" kapott, amelyen egy vastag nyíl mutatta a követendő útvonalat Teheránból Bagdadig, majd tovább nyugatnak – Jeruzsálem felé. Khomeini ajatollah kihirdette, hogy a Ramadán utolsó péntekje az „Al-Kudsz Nap", és azóta ezen a napon számos helyen tartanak tömeggyűléseket gyújtó hangú Izrael-ellenes beszédekkel fűszerezve nemcsak Iránban, hanem Törökországban, Tunéziában és Marokkóban is. A Jeruzsálem Napot a nyugat-európai és amerikai iszlám közösségek is hasonlóképpen „ünneplik".

A zarándoklatok al-Kudsz felé megsokszorozódtak. Ma ebből a célból négyszer annyi mohamedán keresi fel a várost, mint néhány évvel korábban. Divatos verseket írni al-Kudszról, főleg nyugati nyelveken.

Egy arab diplomata szerint „az arab országokat számtalan kérdés osztja meg, de egy dologban nincs nézeteltérés közöttünk: Jeruzsálemet fel kell szabadítani. Ma a 21 arab ország valódi összetartó ereje Jeruzsálem".

A Hezbollah vezetője szerint „Palesztináért harcolunk, egész Palesztináért, és al-Kudsz mindig is az a város marad, amely felé a dzsihád szent harcosai fordulnak, miközben imáikat mondják." Tehát nem kevesen vannak az olyan mohamedánok, akik számára ma már Jeruzsálem jelentősége még Mekkáénál is nagyobb.

Kétes igénybejelentések

Az utca embere számára – legalábbis az iszlám országokban – egyszerű a képlet: Jeruzsálem már a Teremtés óta arab város. Mivel a Korán szerint **Musza, Ibrahim, Daud**, **Szulejmán** és **Issza** (azaz Mózes, Ábrahám, Dávid, Salamon és Jézus) is próféták, a zsidók és a keresztények legfeljebb a „futottak még" kategóriában indulhatnak Jeruzsálemért.

A Korán egyes fordításai úgy adják

A Sziklamecset és a Siratófal

vissza a 17:1 verset, hogy az olvasó szájába rágják, mit kell érteni a homályos utalások alatt:

„... a Szent Mecsetből (*Mekkából*) a legtávolabbi mecsetbe (*Jeruzsálembe*)."

Van olyan angol nyelvű Korán, amely ennél sokkal szókimondóbb (azaz egyszerűen félrefordít):

„... *from the Holy Mosque in Mecca to the Al-Aqsa Mosque in Palestine* (a mekkai Szent Mecsetből a palesztinai al-Aksza mecsetbe)."

Ezek után nem csoda, ha az eredeti Koránt olvasni nem tudó mohamedánok sok-sok milliós tömege szerte a világon meg van győződve arról, hogy a Koránban nemcsak Jeruzsálem neve, hanem az al-Aksza mecseté is szerepel.

A Koránból világosan kiderül, hogy a Próféta soha nem hagyta el Arábiát. Nem utazott el sehová, Jeruzsálembe különösen nem, sem gyalog, sem szekéren, sem lóháton.

Összefoglalás

Az elmúlt 1300 év történelmét vizsgálva azt látjuk, hogy a mohamedánok ragaszkodása Jeruzsálemhez nem a vallásos érzékenységükből, hanem a politikából fakad. Azt is láttuk, hogy amint a mohamedánok megszerzik az áhított várost, lelkesedésük lelohad. Az igazság azonban az, hogy (1) Jeruzsálem soha nem volt több a mohamedánok számára, mint egy másodlagos fontosságú város, és a város „szent" volta soha nem gyökerezett mélyen az iszlámban, főképpen azért, mert neve nem szerepel a Koránban; (2) Jeruzsálem nem azért fontos az iszlám számára, hogy biztosítsa felette az iszlám uralmát: pont fordítva, azért fontos, hogy ott más ne uralkodhasson; (3) míg az iszlám csak átmeneti és világi meggondolásokból ragaszkodik a város birtoklásához, elvitathatatlan, hogy Jeruzsálem a vallásos (és nem vallásos) zsidók számára központi jelentőséggel bír. Ahogy a katolikusok örök városa Róma, a zsidók örök városa Jeruzsálem.

És ahogy a zsidók örök városa Jeruzsálem, az iszlám örök városa Mekka, ahová a nem-mohamedán a lábát sem teheti be. A Korán 2:145 verse világossá teszi a különbséget: a mohamedánoknak is egyetlen kiblájuk van, a „Könyv Népének" is, csak nekik egy másik. A kulturáltan gondolkodó iszlám hittudósok is elismerik, hogy Jeruzsálem ugyanazt a szerepet tölti be a zsidók számára, mint Mekka a mohamedánok számára.

A hasonlóságok egyébként meglepőek: a zsidók naponta háromszor imádkoznak Jeruzsálem felé fordulva, a mohamedánok ötször Mekka felé fordulva. A zsidók számára Jeruzsálem a világ közepe, a mohamedánok számára Mekka. **Ábrahám** majdnem feláldozta a fiát Jeruzsálemben, az iszlám szerint ugyanez megtörtént **Ibrahim** prófétával – csak Mekkában. A mekkai Kába-kő ugyanolyan zarándokhely-szerepet tölt be a mohamedánoknál, mint a Siratófal a zsidóknál. A Szentélyt az év 10. napján, azaz Jom Kippurkor avatták fel. A Kába-követ minden év 10. napján új fedéllel borítják le, azaz újraavatják.

Mindezekből az következik, hogy amint Mekka szent a mohamedánok számára (olyannyira az, hogy a város tiltva van minden nem-mohamedán számára), a mohamedánoknak el kellene ismerniük, hogy Jeruzsálem szent a zsidók számára. A Korán sem vélekedik másként. Az 5:22-23 versekben azt olvashatjuk, hogy Musza próféta (azaz Mózes) megparancsolja a zsidóknak, hogy

„Lépjetek be az *al-ard al-mukaddisza* (a szent ország) földjére, amelyet Allah a számotokra jelölt ki."

A Korán 17:104 verse szerint Allah mondja, hogy

„Azt mondtam Iszrail (Izrael) gyermekeinek: Lakjatok biztonságban a szent országban."

A Korán fent már említett 2:145 versében maga Allah mondja, hogy Jeruzsálem kibla, tehát ugyanolyan fontos a zsidók számára, mint Mekka a mohamedánok számára.

Az igaz iszlám tehát azt sugallja: amiként a mohamedánok birtokolhatják az osztatlan Mekkát, úgy kell a zsidóknak is egy osztatlan Jeruzsálemet birtokolniuk.

Fordította Rajki András

ÉPÜL A „FAL" Az izraeli kormány döntése nyomán megkezdődött egy 350 kilométer hosszú biztonsági kerítés építése. A kerítés nagyjából az 1967-es határok mentén húzódik, Izrael és a Jordán nyugati partja között, noha helyenként bekanyarodik a Nyugati Part területére, hogy a határhoz közel eső zsidó településeket is védje. Az elektromos érzékelőkkel, kamerákkal felszerelt kerítés a palesztin terroristák beszivárgását hivatott megakadályozni. Hasonló védőmű választja el Izraeltől a Gázai övezetet, valamint Libanont, amelyek sikeresen tartják vissza a terroristákat. Az izraeli kormány illetékesei hangsúlyozták, hogy nem politikai határok kijelölése, hanem polgárainak védelme a cél. Az építkezés megkezdését ugyanis, az arab világban és nyugaton egyaránt sokan bírálták.

A KNESZET ELFOGADTA AZ ADÓREFORMOT Az izraeli kormánynak, több sikertelen próbálkozás után július elején sikerült a Kneszettel elfogadtatnia új reformtervezetét, amely azt a célt szolgálja, hogy a munkavállalók terheit csökkentse, miközben a tőkejövedelmeket az eddiginél nagyobb mértékben adóztatja meg.

Ugyanakkor – a két éve tartó háborúskodás következményeként – a tervezet komoly megszorításokat is tartalmaz szociális téren: csökkenti a fiataloknak járó juttatásokat, a gyereküket egyedül nevelők adókedvezményét, és sokkal szigorúbb kritériumokat alkalmaz a munkanélküli járadék odaítélésekor. Ugyanakkor a munkavállalóknak további állami kedvezményeket juttat, ami jól mutatja az Intifáda gazdasági következményeit enyhítő törvény kettős arcát. A reformcsomag első intézkedéseit 2003 januárjában fogják bevezetni.

JACQUES CHIRAC ÉS AZ AMERIKAI ZSIDÓK „Az amerikai zsidók izraeli utasításra kampányt folytatnak Franciaország ellen" – fakadt ki az ingerült francia elnök **Simon Pereszs**zel folytatott tárgyalásai során – jelentette a *Haarec*. Chirac dühét az váltotta ki, hogy az amerikai zsidó szervezetek rendre kritizálják Franciaországot az ott zajló antiszemita incidensek miatt. Az atrocitások elkövetői túlnyomó többségükben a volt francia gyarmatokról bevándorolt arabok (és gyerekeik), akik a palesztinokkal szolidárisak, és az ottani sérelmeket torolják meg a francia zsidókon. A tavaly elkövetett sok száz incidenst – mely az utcai inzultustól egészen a zsinagóga-gyújtogatásig terjed – a francia zsidó közösség pontosan regisztrálta. A francia hatóságokat pedig azzal vádolták, hogy az atrocitásokat nem kezelik súlyuknak megfelelően. Ezeket a szemrehányásokat számos amerikai zsidó szervezet is megfogalmazta, de az amerikai kongresszus és a német kormány részéről is elhangzottak. *„Maga az állítás a régi antiszemita sztereotípiát ismétli a zsidó világ-összeesküvésről"* – jelentette ki **Jack Rosen**, az *American Jewish Congress* elnöke. *„Az állítás abszurd, sértő és már-már az antiszemitizmussal határos* – fogalmazott **Abraham Foxman**, az egyik legismertebb zsidó jogvédő szervezet, az *Anti Defamation League* elnöke. – *Azt mondtuk, hogy Franciaországban antiszemitizmus van, nem azt, hogy Franciaország antiszemita ország."*

BOJKOTT, BOJKOTT Brit kutatók egy csoportja petíciót fogalmazott, melyben arra szólítják föl tudóstársaikat szerte a világon, hogy bojkottálják izraeli kollégáikat, az izraeli tudományos rendezvényeket, és az izraeli tudományos életet általában. A kirekesztő lépést az izraeliek „palesztinellenes" politikájával indokolták. A felhívást több százan írták alá Izlandtól Görögországig — csakúgy, mint a bojkottot elutasító ellenpetíciót. — Miért kellene az izraeli tudósokat bojkottálni, amikor túlnyomó többségük baloldali és a békefolyamat elkötelezett támogatója? — kérdik az ellenzők. És vajon kínai vagy iraki kutatókat bojkottál a nemzetközi tudományos élet, hazájuk elnyomó politikája miatt? A tudománynak az együttműködést, nem az elzárkózást kell szolgálnia — érvel a többség, anélkül, hogy néven nevezné a felhívás kirekesztő jellegét. A bojkott-felhívás a jelenlegi légkörben egyáltalán nem meglepő: az új intifáda kitörése óta Európa szerte egymást érik az Izrael kirekesztését célzó civil kezdeményezések. „Jó példával" maga az Európa Parlament jár elöl, mely egy (nem kötelező erejű) határozatában a zsidó állammal kötött egyes megállapodások felmondására szólította föl az EU végrehajtó szerveit. Mivel pedig utóbbiak nem reagáltak kedvezően, mintegy harminc francia cég önálló akcióba kezdett, és az izraeli termékek bojkottjára szólított fel. Nincs új a nap alatt: Dániában és Norvégiában a szakszervezetek (!) már több ízben látványos akciókkal gátolták meg, hogy izraeli termékeket szállítsanak a helyi piacokra.

KONGRESSZUSI SEGÉLY Az amerikai kongresszus júliusban 200 millió dolláros kiegészítő segélyt hagyott jóvá Izrael számára. A képviselőház 397-32, a szenátus 92-7 arányban szavazta meg a határozatot. Az Egyesült Államok kongresszusában túlnyomó többségben vannak az Izraelt támogató honatyák és honanyák, üdvös ellensúlyt képezve így az inkább palesztin párti nemzetközi közvéleménnyel szemben.

NÖVEKVŐ ANTISZEMITIZMUS KANADÁBAN A kanadai *B'nai B'rith* szervezet emberjogi osztálya, az *Emberjogi Liga* nemrégiben adta ki a *„Jelentés az antiszemita cselekményekről Kanadában"* nevű riportját. Eszerint ez év első hat hónapjában 197 ilyen incidens történt, míg 2001-ben összesen 286. Ha az előző öt évet vesszük figyelembe, a növekedés 35%-os. Torontóban 2002. első félévében 96 antiszemita cselekmény történt, míg 2001-ben összesen 116; Montrealban idén eddig 49, míg tavaly az egész év során 78. **Ruth Klein**, a *Liga* elnöke kijelentette, hogy az incidensek csak tükrözik *„a szélsőbaloldali és szélsőjobboldali propagandában egyre nagyobb mértékben használt agresszív képeket és fogalmakat. Ezek a csoportok nemcsak az ősi antiszemita kliséket, de az arab szélsőségesek propagandáját is terjesztik. Ez a propaganda – mint ahogy a Jelentés is mutatja – áthatja az egész társadalmat."*

Jobbról az első a szerző

SZERÉNYI GÁBOR

Egy kis katonásdi

Szomj a befogadásra

Úgy látszik sikerült ráijeszteni a Szochnutra. Legalábbis leálltak azok a hirdetések, hogy „gyere polgári munkára az izraeli hadseregbe!" Ugyan törvény azt nem tiltja, hogy magyar állampolgár más ország hadseregében tevékenykedjen, de az erre való toborzást – állítólag – igen.

2001. vége felé a szűnni nem akaró terrorakciók tovább lohasztották a potenciális jelentkezők számát. Jelen sorok írója hosszas hezitálás után végül elszánta magát a kalandra, dacolva intelmekkel – „mi lesz veled ott?!" – riogatásokkal – „majd jól fölrobbantanak egy buszon!"

A fő aggodalmam saját magam miatt volt.

Egész eddigi életemet kudarc és menekülés jellemezte minden olyan helyzetben, amikor valamilyen közösségbe kellett volna helyezkednem. Alapállásom: senkihez és semmihez semmi közöm. Ha színleg az ellenkezőjét mímelem is, a szívem mélyén megtagadok minden kísérletet, ami makacs individualizmusomat – egoizmusomat? – próbálná kikezdeni.

Miért lenne épp most másképp?

Mégsem tudtam megnyugodni. Számot kellett vetnem azzal, hogy egész egyszerűen szeretem Izraelt. Aggódom érte, drukkolok neki, hiába is tagadnám, érzelmileg kötődöm hozzá.

Miközben magyar vagyok. Persze zsidó szívvel. (Biztos, ami biztos: egyházon kívüli, Szép Emővel szólva: az én Istenem felekezeten kívüli.)

És mint katona?

A magyar néphadsereg megpróbált engem 1976-ban: közös megegyezéssel lemondtunk egymásról. Bár lőttem kalasnyikovval, inkább munkaszolgálat volt az: vasútépítés Bicskén. (Politikailag megbízhatatlan voltam, az 1973-as március 15-ei „nacionalista balhé" egyik statisztájaként.)

Akkori alkalmatlanságom – hivatalosan „skizofrénia" miatt – nem tette lehetővé magyar katonai karrierem kibontakozását. Ezúttal ez nem akadályozott meg, hogy messzebbre merészkedjek. Egészen a Cahalig.

Mire leszek én jó ott? Ezen tűnődtem, miközben induláskor felmértem, hogy kicsiny társaságunk nagy valószínűséggel nem fogja hőstettekkel öregbíteni a legendás izraeli hadsereg krónikáját. Bár ki tudja mi minden lappang bennünk, amit egy esetleges vészhelyzet aktivizál.

A NADAV, illetve SAR-EL névvel illetett önkéntes programot Davidi táborok találta ki az 1982-es galileai háború idején, amikor kiderült, hogy nincs elég katona a hátországi munkákhoz. Így hirdették meg, és valósult meg folyamatos sikerrel a külföldi önkéntesek bevonása a hadsereg kisegítő feladataihoz.

A konkrét hasznosságon túl ez a formáció alkalmasnak látszott, hogy a szerte a világban élő zsidókban erősítsék a zsidó öntudatot, illetve a kötődést Izraelhez, ami eseteleg alijába is torkollhat.

Természetesen minket sem vittek veszélyes helyeknek még a közelébe sem, leszámítva, hogy az egész ország potenciális célpont, dehát ez már az egész világra is érvényes többé-kevésbé. Egy zsidónak pedig különösen.

„Jól el fognak rejteni titeket" – jósolta egy bennfentes még Pesten. S valóban. A Tel Aviv melletti Tel HaSomeri (Őrdomb) egészségügyi bázison landoltunk az éjszakában, hogy azután – kicsit ottfelejtve – két napon át ki se tehessük onnan a lábunkat. Vaságy, külön házikóban a vécé, zuhanyzó: többé-kevésbé a meghirdetett alacsony komfortfokozat jutott osztályrészül. És: mosó- és szárítógép. Valamint hízókúra, hiszen mindenki annyit ehet, amennyit bír. (Magyarok többet is.)

A katonás menetrend beütemezi a napokat. Háromnegyed hétkor senki nem rúgja be az ajtót, hogy „ébresztő elvtársak!", ahogy erre Bicskén mindig számítani lehetett. Jómagam egy ausztrál-kanadai-újzélandi-amerikai önkéntes csoportba keverdtem, s később se cseréltem le őket a magyarokra, belőlük épp elég amúgy is. Ezek a nyugatiak mind keresztények voltak, protestánsok inkább, akik a vallási alapokon nyugvó Izrael és a zsidók iránti szeretetből vállalkoztak többhónapos, sőt: éves önkéntes munkára.

Árazó „pisztollyal" szavatossági címkét nyomni az egészségügyi felszereléseket tartalmazó dobozhegyekre – ez a feladat jut napokon át egy meglehetősen unalmas raktárban. semmiféle katonai jellege nincs a dolognak. Ugyanez a tevékenység mondjuk egy Ó utcai raktárban, Pesten sivárnak és céltalannak tűnne. Állandóan kerestem a megerősítést, hogy „ez ugye, tényleg hasznos..."

Az önkéntesek tartása nagyon olcsó. A repülőjegyet mindenki maga vásárolja. Egy vaságy, pokróccal, többedmagunkkal egy faházban – nem lehet jelentős tétel. Az étel pedig hegyekben áll, ami megmarad, azt kidobják, elég biztos módja az ételmérgezés elkerülésének.

Odafér hát bőven az önkéntes az asztalhoz, legfeljebb kevesebbet öntenek szemétbe.

A munkához – csak a táboron belüli használatra – katonai gyakorlóruhát adnak: legalább az illúzió meglegyen. Fegyvert még játékból, fotózáshoz sem adnak kézbe. Így az sem igaz, hogy „adogatnánk a lőszert a palesztin gyerekeket gyilkoló izraeli katonáknak" – ahogy ezt állították a magyar szélsőjobboldalról.

Nyomelemnyi katonásdi: felsorakozunk a zászlófelvonáshoz. (Lógó zubbonyban, félrecsapott sapkában, sapka nélkül – laza civil bagázs.)

Reggeli, ebéd, vacsora – minden kóser, ha nem igényelné valaki, akkor is. (Nem marad éhen a vegetáriánus másság sem.) Estefelé hírek meghallgatása, nézése a tévében: madrich-kommentárral. Tényleg se vége se hossza a terrornak. De: furcsa módon együtt lehet élni a megszokhatatlannal. Jönnek előadók még: egy navigátor az 1976-os entebbei túszkiszabadító akcióból, (újra lelkesülten hallgatjuk a már jólismert történetet.) Egy holokauszt-túlélő néni emlékezése 95 százalékban csak megerősíti a tudott tényeket, de öt százalékban meglep valami új személyességgel. Egy szabre katonalány született komikaként parodizálja a jemeni és az orosz bevándorlók akcentusát, sajátságos lamentálását. Egy robbantás híre után csasztuskákat idéző hevülettel arabul is békedalt énekel – énekeltetne velünk.

A többhetes program kirándulásokat is ígér. Ezek lennének hivatottak megismertetni az országot. Villanásnyi, mindig sietős élmény, ahogy Erdély Miklós írta: „most egy kicsit itt semmi, most egy kicsit ott semmi" – a turista világ.

Sokminden kimaradhat – ki is marad –, a Jad Vasem nem. Hányszor kell szembesülni a borzalmakkal, hogy azt mondhassuk, már nem zaklat fel. (Vagy akkor lenne igazán baj? Ép erkölcsű ember rosszul van a gyűlölet uralmától, de akit meg kellene győzni, nem jön ide.)

De mit kezdjünk mi, magyar önkéntesek, szorongó, zaklatott zsidó lelkünkkel? Kellünk mi Izraelnek egyáltalán, Befogad, eltűr, de más világ, mint ahol életünk nagyobbik fele eltelt már. Nemcsak a nyelvi korlátok választanak el. Másként kondicionálódtunk. A szomj, hogy ott valódi közegembe érek: illúzió. Egy-egy rokon – igen. De alapjaiban ott is idegen vagyok. Mint Magyarországon. Mint az egész világon. Gójok és zsidók közt egyaránt.

MARKAS ZINGERIS

Trófea

Ég veled, régi Kaunas. Fehér gólya köröz feletted, de a gólya szárnyát is fénylő vörös vonás hasítja ketté. Az apám, akit fiatal koromban gyűlöltem, és akit annyira szerettem, amennyire azt egy férfinak illik, vagyis jobban bármely más embernél, ez az én Öregem az Onkológiai Kórház lépcsőjén ült. Az életről magyarázott. A betegség már teljesen elemésztette, de ő ezt nem tudta és azt gondolta, hogy krónikus bronchitise van. Minden nappal egyre könnyebb és könnyebb lett, és mikor azt mondta nekem: „Öregem, segíts felkelni" (ő is Öregemnek szólított engem, kamaszkorom óta, kezdetben csak viccből, aztán megszokásból), a kezénél fogva húztam fel, és nem éreztem a testét. Olyan volt már, mint egy tollpihe, mint egy kicsiny felhő.

Csoszogtunk vele a kórház parkjának sétányain. Igyekeztem nem figyelni a fekete papucsokra, amelyekre krétával az volt írva: „13". Befelé figyelve, ahogy az lenni szokott azoknál az embereknél, akik a Legmagasabb előtti számadásra készülnek, szívét kitárva és fájó csodálkozással mesélte el nekem, hogyan lőtt le egy gólyát.

* * *

– Miféle ördög szállt meg? Száguldottunk a földeken át a dzsippel, én, Grisa, a törzskari tiszt és *Gniedychas* őrnagy. Meg Petras, a sofőr. Egy láda rajnai bort vittünk Königsbergből. És úgy éreztük magunkat, Öregem, ahogy csak a győztesek érezhetik magukat! Az oldalamhoz vadonatúj walter simul. Akkor kaptam, mikor foglyul ejtettem egy fritzet, egy őrnagyot. GYŐZELEM! Tudod-e, milyen édes ez a szó? Voltak győzelmi filmek meg csokoládé, sőt még tarka győzelmi tehenek is. Mindez attól fogva, hogy minden fronton támadásba mentünk át. Grisa a szájharmónikáját próbálgatta, persze, az is győzelmi harmónika. És hol a „Katyusát" játszotta, hol – majomkodva – a „Jankie Doodle" dallamát, azt, a szövetségesekét. Az őrnagy egyre engem ugratott, hogy a háború alatt azokon a tanfolyamokon bújtam el, és a lányokat szédítettem, hogy féltem a fasisztákkal verekedni, mint mind azok a külföldiek, a szövetségesek, „amerikancy zasrancy".

Megállt, rám támaszkodva, mert hevesen köhögve ki kellett köpnie valamit, ami már régóta gyötörte. Nehezen szedte a levegőt, hangja tele volt fájdalmas remegéssel.

– Fiam, azok nem olyan könnyű idők voltak, mint ez, ami neked jutott, költőnek (ezt a szót az apám egyébként is mindig gúnyosan, egyet köhintve ejtette ki). Nem volt választásod, és becsukott szemmel kellett a tűzbe ugranod. Ha Hitler elfoglalta volna az egész világot, akkor te se lennél ma itt. Nem lenne helye egész népeknek, sem pedig, már megbocsáss, mindenféle fegyelmezetlen álmodozóknak ilyen kis szemüveggel. A te apádnak jutott, hogy sarokba szorítsa ezt a vadállatot. És nem számít, hogy én mosolyogtam, mikor láttam, hogyan isteníti Oroszország Sztálint. Őt akkoriban az egész világ istenítette. És egyáltalán nem számít, hogy nekem a félelemtől összerándult a gyomrom, ha egy évfolyamtársam a főiskoláról rajtakapott, amint az „Amerika hangját" hallgattam. Hogy a kérdőíveken hazudtam az társadalmi osztályról, amelyből származom. Nem tudom, neked lesz-e alkalmad átélni olyan ragyogóan fényes napot, mint az volt, amikor azzal a dzsippel száguldottunk Litvánia mezőin. A parancsnokság közölte, hogy bevonultunk Berlinbe.

És megint megállt. Halántékán izzadtságcseppek gyöngyöztek. A zsebkendőjébe köhögött valami mélyről jövő sárgás váladékot. Olyan volt, mintha vastag csomagolópapír szakadt volna. A köhögése, Istenem, valami illetlenre emlékeztetett, akárcsak ez az egész, ahogy egy ember széthullik: a budikra a kert végében. És emlékeztetett a háború utáni zord időkre is, a házikönyvtárunk csomagolásra, amikor másik lakásba költöztünk, új címünket eltitkolva a „kompetens szervek" elől.

Mindig remekül tudott uralkodni magán az én Öregem.

Mintha távolról szemléltem volna ezt a folyton könnyebbé váló törékeny alakot. Vonásról vonásra az én testem kópiája (pontosabban, az én testem volt az ő testének a kópiája). Határtalanul türelmes voltam vele, és nagyobb voltam ekkor saját magamnál is!

* * *

– Gratuláltunk egymásnak a nagy győzelemhez, töltögettük a bort, lövöldöztünk Isten ablakaiba a győzelmi fegyvereinkkel. Végre! Igazunk van, és győztünk! Kidüllesztett mellel jártunk. Ez jobban a fejünkbe szállt, mint az őrnagy bora. És végre közeledtünk az otthonunkhoz. Arról ábrándoztunk, hogy átölelünk egy karcsú, kedves lányt. Már elképzeltem, hogyan találkozom a Szabadság sétányon az anyáddal, Öregem. Még az is eszembe jutott, hogy pont a háború előtt ismerkedtünk meg egy táncmulatságban. Mind azt reméltük, hogy a Föld igazságosabb lesz, szebb és jobb, mint valaha. És, hogy nem lesz háború. Idegen nyelveket fogok tanulni. A világ – micsoda tér! Elég volt azokból a lövészárkokból, a szögesdrótokból. Legyünk barátok nyugati harcostársainkkal, vessük egymásnak a vállunkat srácok, mint abban a dalban, amit a felvonulásokon szoktunk énekelni. Megfékezzük az igazságtalanságot, a hivalkodókat, kinevetjük a szkeptikusokat és a folyton elégedetlenkedőket. Ki merné előttem, a frontról visszatért hős előtt eltakarni a szemhatárt! Ha elvégzem a tanulmányaimat, sokra vihetem, talán az államnak valamilyen képviselője leszek vagy attasé, a föld minden nyelvén fogom a nagy eszméket, az emberiség legősibb álmait hirdetni. Ideológiailag megbízható leszek, divatosan fogok öltözködni. Mindenkinek, akivel Európában találkozom, kaunasi módra azt mondom majd: „ej, testvér!", és ők befogadnak engem sebzett szívükbe. A matróz, a határőr, a halász. Hiszen az Evangélium, gondoltam akkor, vörös színű! És kettesben, mondjuk, leülünk egy *külföldivel* egy mohalepte asztalhoz az olajfák árnyékában, kiásunk egy kanna házi almapálinkát, és megosztjuk egymással az evangéliumi igazságokat. A munkásember elmeséli nekem a napjait, én meg neki a *Brazilka**, és egész Kaunas históriáit. Szép álom, ne gúnyolódj, fiam! Szerettem a történeteket, amit az emberek meséltek, még ha fiatal voltam is. Ugyanolyan ostoba, mint te, de már megperzselődtem a tűzben! Tudtam, hogy a háború előtti Kaunast nem lehet visszahozni, pedig mi minden volt ott. Intrikák, drámák, egzotikus szökések. Egyszer egy étterem dobosa Brazíliába szöktette egy gazdag ember lányát, egyébként harmadéves jogászhallgatót! Micsoda zűrzavar támadt! Öregem, mennyi elképesztő, titokban lángoló, és érzelmeit semmi pénzért senkinek be nem valló szerelmes volt ott! És mennyi tehetség, megannyi hiába égő gyertyaláng. Vágytam rá, hogy hihessem, az új hatalom megnyitja előttük az utat! De a legjobb barátaimat már túléltem. Az egyik elpusztultnak a naplóit még magamnál hordtam a katonai táskámban, a másiknak a cipője volt még nálam kölcsönben. A harmadiknak meg, mondjuk, még nem adtam vissza a kölcsönt, amit mozijegyre adott valamelyik háború előtti Shirley Temple-filmre.

Itt megint köhögni kezdett. Megütögettem az öklömmel az Öreg hátát. Mintha egy csontot nyelt volna le az otthoni levesből, s attól fuldokolna. Csak az ég tudja, milyen szomorú dolog időnként a legidősebb fiúnak lenni. Felvirrad a nap, amikor már a tulajdon apádat is szinte a karodban viszed az élet horizontján túlra.

– Griska azt mondja nekem: „Lőjünk mozgó célpontra, próbálja ki a walterét, hadnagy elvtárs!" Gniedychas őrnagy tósztot mondott, milliomodik alkalommal, a győzedelmes Vörös Hadseregre. Aztán rám nézve azt mondja: „Hisz a hadnagynak lőni annyi, mint kiköpni. Ti mindannyian, Motya, ne haragudj, ferde puskával hadakoztatok a háborúban. Nektek, zsidóknak, inkább a kórusban a helyetek. Az a fritz meg, akit elfogtál, hát az csak egy álruhás könyvelő. Na, ne haragudj már, szimpatikus vagy nekem, hadnagy. És nem is hasonlítasz egy zsidóhoz, habár, mi tagadás, minden zsidó egy kicsit rád hasonlít! Szóval, egy üveg győzelmi konyak jár annak, aki eltalálja, mit is, mit is, valami mozgó vacakot! A kocsiból! Davaj, Pjotr Ivanovics, gázt!"

A kórház kertjének keskeny ösvénye körvonalban visszavezetett az Onkológiához. – Ott, a kórteremben, nincs elég levegő – mondta hirtelen az apám, – üljünk a lépcsőre.

A lövészárokból jöttünk, a frontról, romokkal borított utcákról. A vas volt a mi nyelvünk, a harci induló a legromantikusabb muzsika. Megvoltunk nagy filozófia nélkül, mert a filozófia az ember vesztét okozhatja! Még hogy „lenni vagy nem lenni". Az elterelő hadművelet – ez volt, Öregem, a mi összes filozófiánk. Egy lövés biztos kézzel – ez volt a legfontosabb érv! Tartottál valaha töltött fegyvert a kezedben? Nem, nem tartottál! Tudod-e, milyen a fegyver hatalma, a vonzása, a csábítása? Nem tudod, mi a fegyver csábítása! Nem tartottál mást a kezedben, csak a tollat meg a micsodádat.

A kocsi felett éppen akkor egy gólya vitorlázott szárnyát széttárva a szélben. Mintha mindazt, amit neked mondtam az életről, nem tudná. „Erősebben tartsd a kormányt, sofőr elvtárs – kiáltotta az őrnagy. – „Na, így tartsd! Figyeljétek a mozgó célpontot!"

Milyen fontos volt nekem, hogy megmutassam, ki vagyok, hogy tűzön-vizen keresztülmentem! Mit nekem egy gólya, a felvillanások az út mentén, mikor maga a Történelem emelt a magasba minket! Minden a Célt szolgálja. Olyan gyakran ismételgettük ezt magunknak, hogy kezdtünk nem figyelni az érzésekre. Még a feleségeink leveleit is szégyelltük egymásnak felolvasni, kivéve a legostobább részeket, hogy a század röhöghessen egy jót. Azon a nagyszerű napon nekem az volt a legfontosabb, hogy megcsillogtassam a vállapjaimat, bebizonyítsam, a francba is, az őrnagynak, hogy én, az alegységhez beosztott hadnagy, nem vagyok egy kétbalkezes alak. Gyufával sorsoltunk, én húztam a rövidebbet. Amikor a gólya kezdett közeledni a kocsihoz, előhúztam a revolvert. Ahogy a lövészeten tanították, összeolvadtam a célponttal, eggyé váltam a fegyverrel, és, Öregem, lassan meghúztam a ravaszt. Csatt! Minden úgy történt, ahogy kellett. A madárnak mintha valami megszakadt volna a torkában, néhányszor átbukfencezett, aztán teljes erővel a földre puffant. Valahol a mezőn túl, egy másik útnál. Még hátrafordulni se volt időm. Petras gázt adott, az őrnagy a szél ellenében odakiáltotta: „Mologyec, Motya! Nye vazsno, sto tü jevrej"** Grisa rázendített valami különösen vidám dalra. Ez minden.

Az őrnagy a ládában turkált a konyakosüvegek között.

* * *

Az öregnek sok mindenhez volt tehetsége. Ha az utcán fütyültek egy dallamot, ő azon nyomban eljátszotta zongorán. Megfestette a barátai portréit, és hihetetlenül fogékony volt az arcokra. A világ nyelvei ragadtak rá, barátai lettek, szavaikat hallás után kitalálta. Mindenféle szótár nélkül. Verseket, aforizmákat írt. Mindezt, mint egy traktor lánctalpai, felőrölte az idő, egyenlővé téve az embert a tömeggel, piedesztálra emelve a trivialitást és jeges kézzel megdermesztve a szívet. Semmit nem ért el az én Öregem, mindazt, amit Isten adott, hiábavalóan elpazarolta. Nem azt mondta, amit gondolt, nem azt gondolta, amit mondott, nem arra törekedett, ami után vágyakozott.

A halottasházban, miközben átemeltem a testet a hordágyra, megsirattam. A temető felé robogó halottas kocsiban nyüszítettem. A halotti toron, amikor, kimerülve attól az apám halálát követő átkozott földi nyüzsgéstől, váratlanul meglepett az álom, azt álmodtam: a karomban viszem szegény apámat az égbe úgy, ahogy ő vitt engem egykor a gyermekklinikára – az erőtlent, remegőt, és könyörgök a mi Földi Sorsunk Urához, hogy bocsássa be őt, hogy ültesse az igazak közé, a jobbjára! Ki fog imádkozni, ha nem én, az idősebb fiú? De apám, látom, kisiklik a kezemből, és fehér felhőcskévé változik fiatalkora Brazilkája fölött, amely csupa „dráma, intrika, egzotikus szökés". Az égből figyel engem egész hátralévő életemben. És fehér gólyává válik a költészetemben. Ezen a tájon még a gólyának is véres az egyik szárnya.

Fordította Laczházi Aranka

* A Brazilka a háború előtti Kaunas szegény kerülete volt a Neris folyó mentén nyugati irányban.

** „Klassz srác vagy, Motya! Nem számít, hogy zsidó vagy." (orosz)

European Association for Jewish Culture

www.jewishcultureineurope.org

A novella a European Association for Jewish Culture támogatásával jelent meg.

A Szombat új kiadványa és szerkesztőink könyvhétre megjelent könyvei a Nyári Zsidó Fesztiválon is kaphatók

Zsidók és zsidóság a mai Magyarországon

Egy szociológiai kutatás eredményei

Szerkesztette: Kovács András

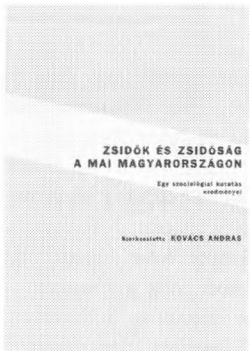

Keresse a jobb könyvesboltokban, vagy rendelje meg szerkesztőségünkben! Telefon: 311-6665, 311-9214

Szántó T. Gábor

Keleti pályaudvar, végállomás

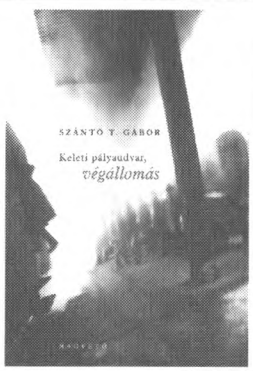

„Csakhogy a szenvedéseit egy életen át vonszolja az ember, jutott eszembe akkor, mert a szenvedéseinek a helyszíne: önmaga."

„Egy bolygó zsidó hazatért a saját történetébe, akár lesz olvasója, akár nem. Mindez mit sem számít; csakis a saját történetében lehet otthon."

„Kafkának még lehettek nyomasztó megérzései, rémlátomásos víziói; nekünk nem maradt más, mint a történelem és a realizmus"

Szántó T. Gábor új regénye a kommunista diktatúráról és a huszadik századi zsidó sorsról.

A Rajk-per idején játszódó cselekmény középpontjában a végsőkig meggyötört Friedmann Benjámin és kihallgatója, Benedek György államvédelmi tiszt története áll. Egymással és önmagukkal folytatott küzdelmük hátterében kirajzolódik közelmúltunk megrendítő erejű képe.

Széthulló életek és családok: hatalmukban tobzódó kommunisták, kivándorlásra váró cionisták, bizonytalan jövőjű ortodoxok és neológok, talajvesztett pesti polgárok, hitehagyott túlélők, betiltott írók, Garay téri kereskedők tűnnek fel a regény lapjain.

A szerző úgy tárja fel az üldöztetés, megalkuvás, embertelenség mozgatórugóit, hogy mindvégig megőrzi tárgyilagosságát. Önvizsgálatra ösztönző számvetésének célja nem az indulatoktól fűtött ítélkezés, hanem annak megértése, hogyan őröl fel kíméletlenül mindent és mindenkit – áldozatot és bűnöst egyaránt – bármely diktatúra. Mert ott mindenki vesztes.

Novák Attila

THEODOR HERZL

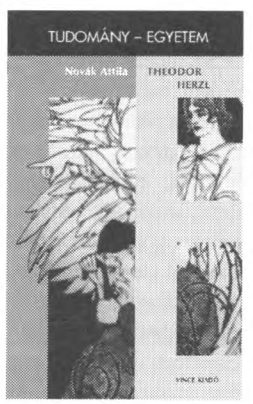

A magyar történeti tudat gondosan számon tart minden külföldre szakadt magyar származású tudóst, művészt, politikust, még akkor is, ha a „magyar származás" csak távoli és esetleges. E névsorból viszont rendszeresen kimarad a Herzl Tivadarként Budapesten született és nevelkedett Theodor Herzl, a cionizmus „atyja", pedig a cionista mozgalom mély nyomokat hagyott a 20. században.

A szerző több korabeli forrást felvonultatva rajzolja meg, miként találkozott nem ortodox zsidó családból származó hőse az antiszemitizmussal, és hogyan jutott arra a gondolatra, hogy a fő feladat a diaszpórában élő és veszélyeztetett zsidóság létfeltételeinek biztosítása. Innen már szinte egyenes út vezetett a cionista mozgalomig, de még hosszú és kanyargós történelmi út addig a pillanatig, míg 1948-ban az „Alapító atya", Theodor Herzl portréja alatt bejelentették egy új állam, Izrael megalakulását.

Keménytáblás, 194 oldal, 14x23 cm, 1995 Ft

KÖNYVESPOLC

Nyers pátosz

(hamvasztókönyv. Múlt és Jövő könyvek 1995. 100 oldal, 320 Ft; Éj. Széphalom Könyvműhely, 1999. 167 oldal. 890 Ft; Sziget. Széphalom Könyvműhely 2000. 146 oldal, 980 Ft.)

Néhány évvel ezelőtt **Röhrig Gézá**ról, csak mint a *Neurotic*, a nyolcvanas évek legendás underground zenekarának egykori dalszövegírójáról hallottam. Dühös, kemény és kétségbeesett mondatai voltak, a magyar ifjúsági zene egy olyan korszakában, amikor még valódi gondolatok fogalmazódtak meg. Így Röhrig Géza is hozzájárult ahhoz, hogy a fiatalok akkor periferikus csoportja és szubkultúrája, (utólagosan főiránnyá minősítve) kora emblémájává váljon. Zenéjüket és szövegeiket saját kilátástalanságuk kiáltása ruházta fel céllal: a kereséssel. A keresés pedig sokfelé repítette az egykori tagokat, kit a *Hit Gyülekezet*ébe, Röhriget viszont a *Rabbiképző*be, majd a haszidizmus felé. A dalokat pedig nem véletlenül említem, sok minden tovább él belőlük verseiben. Olykor kemények és kétségbeesettek ezek is, de kevesebb bennük a düh, letisztultabbak és főleg bölcsebbek.

Első kötete a *hamvasztókönyv* a vállalás, illetve tartalmának kinyilatkoztatásáról szólt. Ahogy a borítón olvashattuk: *legpontosabb kulcsélménye a deportáció*, noha nem élte át. Ez volt az első, ami meglepett, a második azonban épp a versek pontossága, rémisztően szenvtelen, jelentésszerű előadásmódja volt. Ritka, hogy valaki nem a memoár, a regény vagy a tényirodalom, hanem a költészet közvetítésével köt kapcsolatot ennyi év után a borzalmakkal. Neki sikerült, de ez sem véletlen. A kötet megjelenése után nem sokkal, döbbenettel olvastam egy vele készült interjút, amiben kora ellenére meglepően mozgalmas életéről beszélt. Világossá vált számomra, hogy csak a holocaust lehetett az a szem élete folytonosságában, amihez kapcsolódhatott. Csak ide térhetett be arról a szellemi senkiföldjéről érkezve, ahol addig létezett, egy másik idősíkot alkotva meg. A kötet szaggatott, darabos versek egymásutánja, kattognak, mint az induló vonatok kerekei.

Egy máig bolyongó generáció jellemző figurája a költő, kortársai közt mégis hontalan. Ennek ellenére, árvaságában számtalan példaképet, barátot, rokont próbál szerezni **Anna Frank**tól **József Attilá**ig. Ezek az *érzelmi ági* felmenők hányatott sorsúak, erőszakos halállal haltak, árvák és megalázottak voltak, számuk pedig nem hogy csökkenne, inkább állandóan bővül Röhrig listájában. Témaválasztása nem irodalmi ujjgyakorlat vagy kötelezettség volt tehát, hanem olyan mély empátia eredménye, ami egyedüli feltétele a művészetnek, és amit azóta még egyszer bizonyított haszid történeteinek *hitelessége* is.

Röhrig Géza

Kulcsélményt nem a szomszédból kér az ember, és ez az, ami a sorban következő három kötetben megváltozott. Kulcsélményből egy is elég, kettővel már kérkedhetne is. Könyvei szerkesztése, nyelvezete és hangulata egyre egységesebb képet mutat. Az útnak ez a szakasza, ha vargabetűkkel is, de előrelátható volt. Elérkezett a saját idejéhez, amikor *magát éli át*. Új feladata a bölcs tanítványához méltóan, ahogy **Gershom Scholem** megfogalmazta a *talmid hacham* küldetését, nem az igazság *feltalálása*, hanem a kezdetektől lefektetett igazság kiásása. Mind az *éj*, mind a *sziget* a vágyról szól, a vágy akarásáról, isten és a szeretet után, önmarcangolóan és borongósan. Vágya tárgyát félti saját tisztátalanságától, ám eközben, mint a *Catoblepas** falja fel saját magát, etetve félelmeit, néha az önpusztításig taszítva magát, és mint ez a furcsa lény, ha valakinek a szemébe néz, azonnal megöli azt. Félelme a másik féltése.

Szerkezet és nyelv szorosan összefügg, a szavak, mondatok versek és kötetek pókfonál finomságú zsinegre fűzve kapaszkodnak egymásba, a szavak azonban szigetek is, melyek önmagukban is különálló és egész képeket villantanak fel. Gondos rend, szójátékok, szürrealistán burjánzó szókapcsolatok néhol aforisztikus tömörség, ami *létrejött*, de egyben *csinált* is. A sziget, maga az ellenpár, ami jelzi, hogy a világot csak az egymásnak feszülő erők tartják meg. *A világ kétarcú az ember számára...* Ebbe nem beletörődik, hanem fohászkodva hirdeti mindkét kötet mottója jó és rossz, sötétség és világosság, víz és szárazföld szétválasztását, az eligazodás, a döntés helyességének legalább lehetőségét. A gonosz ösztön leküzdése azonban számára a legriasztóbb feladat. A szigeten az ember békére lelhet, de egyedül is lehet, ha az lakatlan, ezért beszél mindig valakihez, akinek csak léte bizonyos. Verseiben, melyeket a két kötetben egy-egy bibliai mondat szavai tagolnak fejezetekre, kedvünkre kalandozhatunk. A vágy tárgyai ugyanis, akár a barokk misztikus költészetben összemosódnak: a szerelmes rajongás éppúgy szólhat istenhez, mint a szeretett lényhez. Ez az eksztatikus, olykor erotikusan fűtött áradás, lassabb tempóval ott lüktet Röhrig műveiben is. A végig kisbetűs címek és sorkezdetek saját jelentéktelenségének tudatát, verseinek csupán hozzászólás jellegét sejtetik.

Költészete nemcsak nemzedéke életének egy olyan szakaszáról ír, amit elsőként talán **Nagy Atilla Kristóf** vagy **Csejdy András** emelt be az irodalomba, hanem olyan azonnal felismerhető világot kovácsolt össze, amiben együtt kavarognak a nyolcvanas évek, **Dixi**, **Pajor** és a többiek *egy* élete: a holocaust, haszidok és saját szellemének árnyai, számtalan dolog, ami sokat jelent sokaknak. Ma már a költő jut eszembe, ha nevét hallom.

Csáki Márton

* A Catoblepas „lefelé nézőt" jelent görögül, mivel ez a mindig szomorú képzeletbeli lény ugyanis nem nézhet senki szemébe, mivel ha valaki megpillantaná szemeit, az azonnal meghalna. Másik rendkívül furcsa tulajdonsága, hogy önmagát eszi meg. Említést tesz róla Plinius és Flaubert is, részletes ismertetése megtalálható Jorge Luis Borges, *Képzelt lények könyve* c. művében.